

S. LACKOVITS EMŐKE

VESZPRÉM MEGYE TEXTILMŰVÉSZETE. II. A HALOTTAS LEPEDŐK

I. A halottas lepedők tárgy- együttese

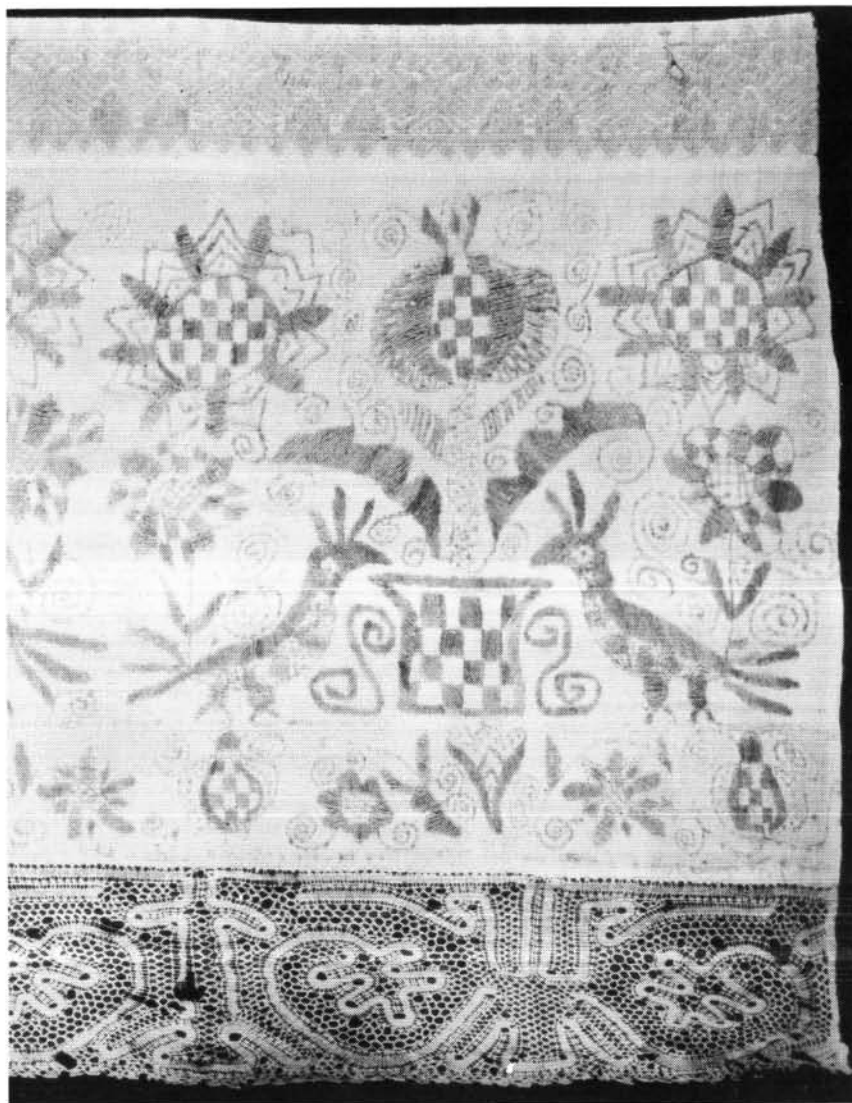
A múzeumok gyűjteményeiben a díszített textíliák között egy sajátos, általában magyar nyelvterület-szerte hasonló díszítményű és többnyire azonos funkciójú tárgyegyüttes található. Funkciójuk alapján kapták nevüket: *halottas lepedők*. Némelyik ugyan már csak töredékeiben, mások új felhasználásban láthatók, azonban ékítményeik a teljességben meglévő halottas lepedőkével megegyezők, ezért bizalommal sorolhatjuk e töredékeket is ebbe a tárgycsoportba. Utóbbiak az eredeti funkciójukat a történelmi-társadalmi változások következtében elveszített tárgyak új felhasználási-hasznosítási lehetőségét is jelentik.

Helyszíni néprajzi adatgyűjtésünk alapján megállapítható, hogy e tárgyegyüttes egyike a leghosszabb élettartamúaknak. Mint kultikus tárgyak, némely közösségekben nemzedékek sorát kiszolgálták, s akár eredeti formájukban, akár átalakítva, épen, vagy viszonylag épen kerültek a múzeumok gyűjteményeibe.

Némely átalakított textília nem maradt meg eredeti használói között. Feltételezzük, hogy átalakítására már új környezetében került sor, ezért vált szükségessé az új funkcióknak megfelelő új forma létrehozása is.¹

E tárgycsoport hosszú élettartamát egyrészt az ünnepi, kultikus-reprezentációs tárgyakhoz való tartozás magyarázza, másrészt pedig a kultikus tárgyakon belül a halottkultusszal való kapcsolatuk. Ismeretes, hogy a halotti, temetési szokások őrizték meg legtovább, legnagyobb számban az archaizmusokat.

A halottas lepedők megléte és használata a Bakony és Balatonfelvidék falvaiban, Dunántúl-szerte, de az egész magyar nyelvterületen általánosnak mondható. Nemcsak nálunk, hanem az itt élő németeknél, szlovákoknál, délszlávoknál egyaránt megtalálható, sőt azt mondhatjuk, hogy Európa-szerte ismeretes. E tárgycsoport esetében a Magyarság

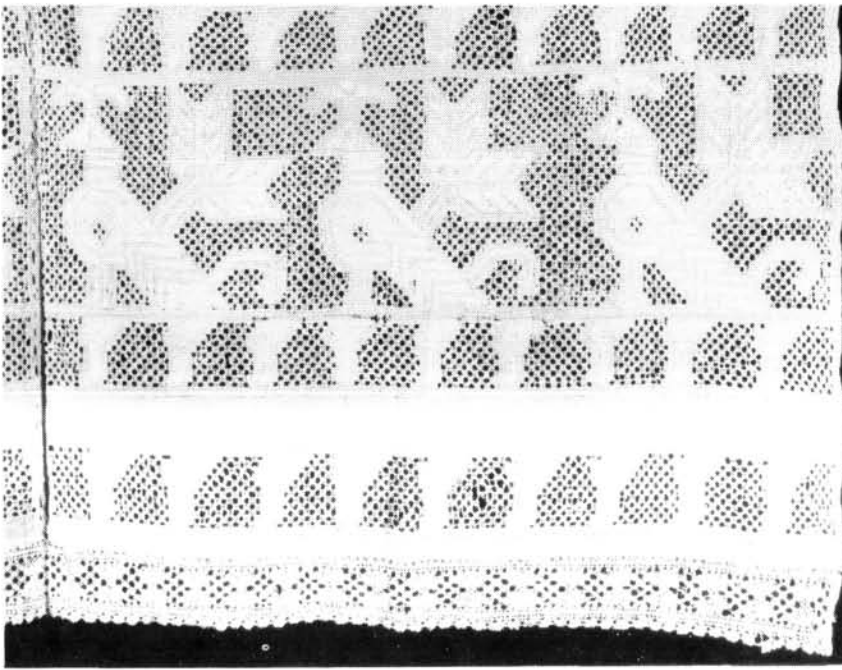
1. ábra. Üríhímezéses lepedő a 18. század végéről. (Sz.F. 147)

Néprajza joggal állapítja meg, hogy a székelyföldi halottas lepedők és a dunántúliak vagy felföldiek között alig van különbség, sőt a tőlünk északra és nyugatra élő más népek birtokában is léteztek hasonló rendeltetésű textíliák. Ezeket a szerzők középkori szálladéknak tartják.²

A halottas lepedő mint *halotti lepel* a föld minden népének kultúrhistoriájában megtalálható. Nemcsak

a közelmúlt, hanem a távoli múlt is gazdag példákat szolgáltat erre. A kereszténység számára az egyik legrégebb és legbecsesebb halotti lepel Jézus Krisztusé volt. A Bibliából több példát is említhetünk a halotti lepel meglétére és alkalmazására.

A halottas lepedők azonosságuk mellett korszakonként, társadalmi, etnikai csoportonként, földrajzi egységenként, vallási közösségenként többé-kevésbé különböznek is egymástól használatukban, típusaikban és díszítményeikben is.

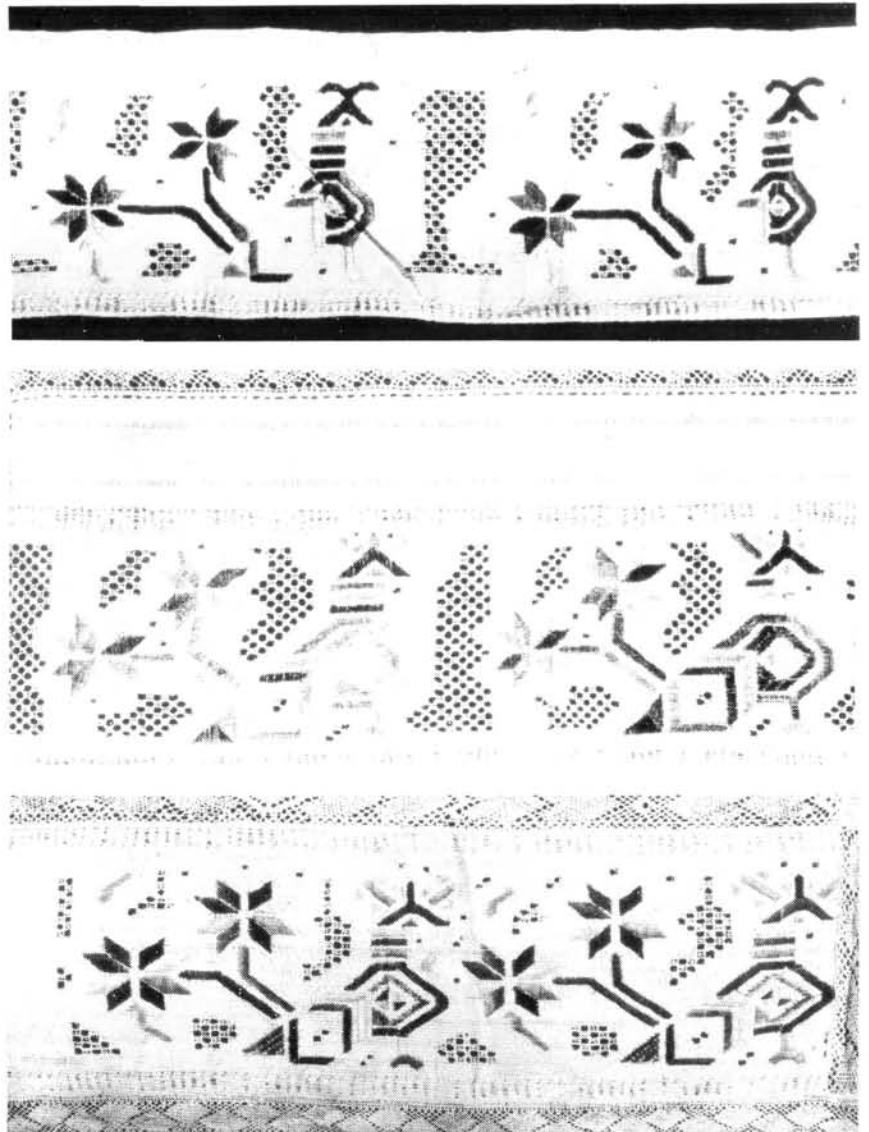
2. ábra. Sormadarak halottas lepedőn.

A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteményében 105 halottas lepedő, (köztük néhány töredéssel) található. A teljes lepedők mellett lepedővegek is szép számmal vannak. A kutatások, a korabeli leltárkönyvi bejegyzések és stílusjegyek alapján végzett összehasonlító vizsgálatok nyomán három származási időperiódusba sorolható a gyűjteményi anyag: 1. a 18. század II. fele, 2. a 19. század, 3. a 20. század első fele. Természetesen ez időszakazon belül kisebb-nagyobb eltérések kimutathatók.

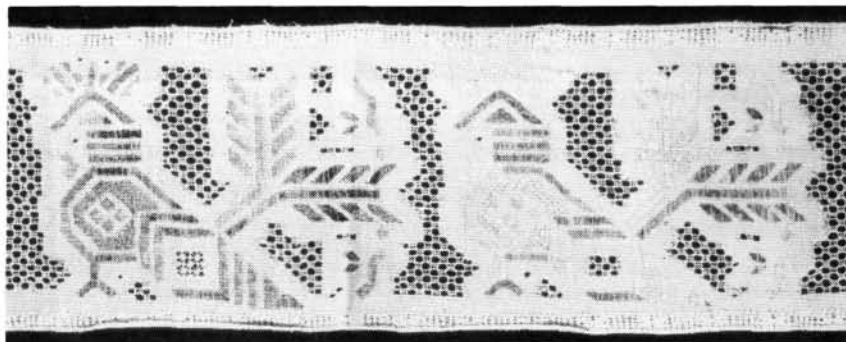
Területileg a következő falvakból származnak a Múzeumban őrzött textíliák: Bakonyszombathely, Pápa, Devecser, Olaszfa, Egeralja, Felsőörs, Csajág, Bakonytamási, Papkeszi, Mencshely, Bakonyszentiván, Veszprémvarsány, Adorjánháza, Nemesvámos, Úgod, Hidegkút, Bakonyszentlászló, Balatonhenye, Noszlop, Ócs, Dudar, Farkasgyepű, Alsóörs, Szentkirályszabadja, Kerta. A legtöbb Bakonyszombathelyről, Bakonytamásiból, Pápáról, valamint Nemesvámosról és Nyárádról került a gyűjteménybe. A származási helyek vallási összetételét megvizsgálva azt is hozzátehetjük, hogy többségben protestáns közösségekből kerültek ki a Múzeum halottaslepedői. Azonban a helyszíni adatgyűjtések során

világossá vált, hogy a Bakony és Balatonfelvidék minden falujában ismerik a halottas lepedőt, használatára és díszítményeire vonatkozóan pedig több községben gazdag adatokat is szolgáltatnak. A Pápa melletti Nyárád falu református lakosságának a közelmúltig használatos halottas lepedőiből 14 darabot Pápán őriz a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Múzeuma, közel azonos létszámút pedig Kiss Ilona ny. tanárnő Révfülöpön. Elmondható, hogy a halottas lepedők használata Veszprém megye földrajzi tájain általános volt az 1950-es évek végéig, mindaddig, amíg a háznál való ravatalozást végleg meg nem szüntették.

A három időperiódusba tartozó halottas lepedők első csoportja részben úríhímzéses, laposöltéses, részben pedig vagdalásos-laposöltéses technikával készült díszítményű. Utóbbiakhoz szorosan kapcsolód-

3. ábra. A halottaslepedő madarainak faroktípusai

4. ábra. A halottaslepedő madarainak faroktípusai

nak a 19. századból származó, hasonló vagy azonos ékítményű, legfeljebb színösszeállításukban különböző halottas lepedők.

Egyik legrégebbi úrihímzéses lepedő az ismeretlen lelőhelyről származó, SzF 147 leltári számot viselő. 164x64 cm nagyságú lenvászon, amelynek egyik széle kazettás elrendezésben díszített. Egy-egy kazetta közepén olaskorsó helyezkedik el, amelyből két kifelé hajló sarlós levél közül gránátalma emelkedik ki, míg mellette mindkét oldalon egy-egy rozetta és napraforgó tányérja látható. A korszó magasságában egy-egy egymás felé hajló páva áll. Az alsó harmad falójában széllezáró sor, két rozetta között egy apró gránátalma ismétlődik végig rajta. A díszítmény felső szélén piros pamuttal csikolt szöttes csík húzódik, alját pedig 10 cm-nyi széles vertcsipke szegélyezi. Piros pamuttal, laposöltéssel, a korszót és a növényi ékítményeket táblás kitöltéssel varrták. (1. kép) A lepedő a 18. század közepéről való. Úrihímzés ezen kívül néhány töredék található még a gyűjteményben, növényi ornamentikával, főként gránátalmával díszítve, többnyire ismeretlen lelőhelyről, egy piros kivételével a többi fehér pamutfonallal, laposöltéssel varrva (SzF 39, SzF 16, SzF 31, SzF 114, SzF 96).

A legnagyobb létszámú csoportot a vagdalásos lepedők és lepedővégek, a hagyatéki leltárakban „tótos hímzés” névvel illetett díszítményű halottas lepedők képezik, töredékekkel együtt összesen 70 db. Részben a 18. század végéről valók – általában ide sorolható szakirodalmi példák alapján a fehérrel hímzett lepedők többsége, – részben pedig a 19. század első felében és közepe táján készültek. Ezek nemcsak fehérrel, hanem többszínű selyemmel is hímzettek. A színeknek valamikor életkorjelző szerepe volt. Mára azonban a nyáradi és

somlószőlői adatszolgáltatók kivételével a színekre vonatkozóan másutt csak gyér adatokat tudnak mondani. Nyárád volt egyike Veszprém megye azon községeinek, ahol legtovább használták a halottas lepedőket. Közel azonos ideig alkalmazták Somlószőlős evangélikus lakói is, valamint a szentgáli római katolikusok és reformátusok. Ezért e helyekről különösen gazdag adatok gyűjthetők még a lepedők használatára, az alkalmazott színek és motívumok jelentésére is.

A fehérrel és a színessel hímzett lepedők mintakincse megegyezik. Valamennyin megjelenő fő motívum a *madár* és az *életfa*. Ezekhez széllezáró díszített csikokat is kapcsolnak. A madarak sorban állnak, egymást követik. Egy-egy esetben fordul csak elő az egymással szembe forduló madárpár, ilyenkor viszont a széllezáró mintacsík áll egymást követő madarakból. (2. kép)

Jellegzetes a madarak faroktípusa. Ennek alapján három csoportot különíthetünk el: 1. Kétfelé ágazó, csillagban végződő madárfarok (felfelé nyúló és lefelé forduló), 2. Kétfelé hajló, leveles ágban (levélben) végző-

dő madárfarok, 3. két, szétágazó tulipán alkotta madárfarok. (3., 4., 5. képek) Előfordul a széles, egyszerű, mondhatni farok nélküli madár is. (6. kép) Díszítménye alapján ezeket a lepedőket *madaras*, *kakasos* (leggyakoribb!), esetenként *pávás* (ritkább!) lepedőknek is nevezik. Ezek a halottas lepedők klasszikus típusai. A madarakat vagdalásos díszű mező, vagy minden valószínűség szerint az életfát jelentő, magasra növe, 8 szirmú, csillag alakú virág, esetleg hasonlóan felmagasodó tulipán választja el egymástól.

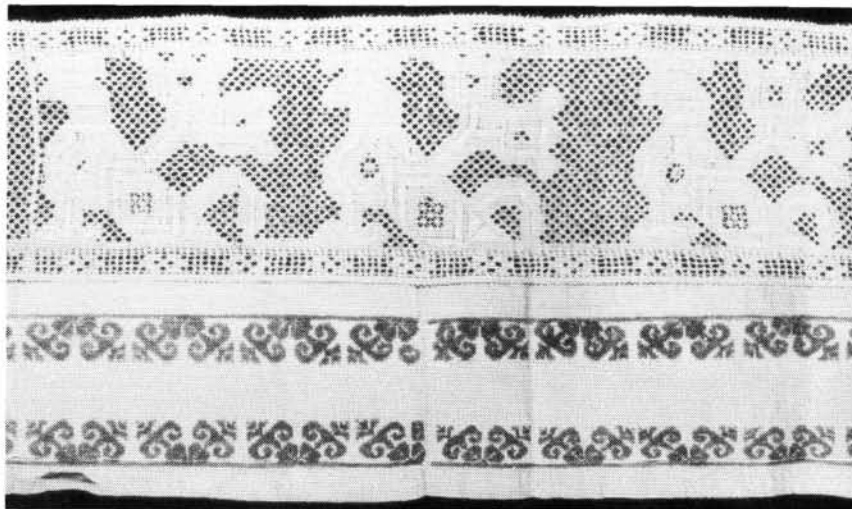
Az átlagostól eltérő madarábrázolások is megfigyelhetők. SzF 113 a leltári száma annak a lepedővégnek, amelyen fehérrel kivarrt, egymás mellett sorakozó fákat – életfákat – ábrázoltak. Ezeket fonott nyolcasokból formált lánccal választja el egymástól, középen egy-egy repülő madárral. A díszített felület két részre tagolódik: közepén vízfolyás-minta húzódik, s a madaras-fás motívum ennek túloldalán, mintegy tükörkép-ként megismétlődik. (7. kép)

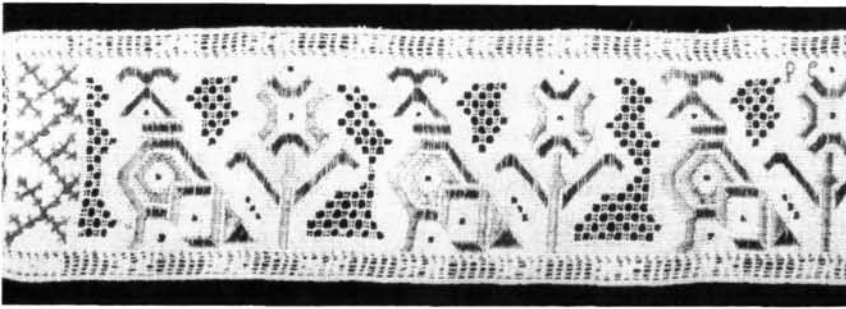
Kétfelé ágazó fa közepéből kinövő csillag alakú virág ismétlődik az 53.11.53 leltári számú halottas lepedőn. A fa lehajló ágain egymásnak háttal egy-egy levélfarkú madár pihen, amely a következő kazetta madarával szembenéz. Ezt sárga selyemmel varrták. (8. kép)

Majdnem megegyezik az előzővel az SzF 20 leltári számú lepedő, amelyen az életfa egy többszínű, kétfelé ágazó csillag alakú virág, egy-egy lefelé hajló ágon egymásnak háttal forduló levélfarkú madárral, amely szembenéz a következő kazetta elforduló madarával. (9. kép)

A madáron vagy kakason kívül megjelenő állatábrázolás a következő lepedőtípuson a szarvas. Ebből mindössze egy található csak a gyűjteményben, ez is erősen kikopott, azonban még így is kivehetők az egy-

5. ábra. A halottaslepedő madarainak faroktípusai

6. ábra. Farok nélküli madár a halottas lepedőn

mást követő, vagdalásos mezővel elválasztott szarvasok, amelyeknek homlokából mintha életfa nyúlna a magasba. Fehérrel hímzett és az SzF 251 leltári számot viseli. (10. kép)

Az állatalakos ábrázolások mellett 22 esetben *csillaggal, kehellyel* vagy *tulipánnal* (pohárnak is felfogható), *gránátalmával-tulipánnal* díszítették a vagdalásos halottas lepedők szélét. Egy esetben élére állított *négyzetek* alkotják a fő mintát, amelyet *cserepből kinövő, kétfelé hajló leveles ágak* vesznek körül. Egy-egy ilyen ággal körülvett négyzet ismétlődik az egész hosszanti oldalon. Leltári száma 77.44.8, ez is fehér varrások. (11–12. kép) Egyedi az a lepedő, amelynek vagdalásos mintája közepesen elvágott, de oldalával egymáshoz simuló tulipánsorból áll. Leltári száma SzF 18. (13. kép)

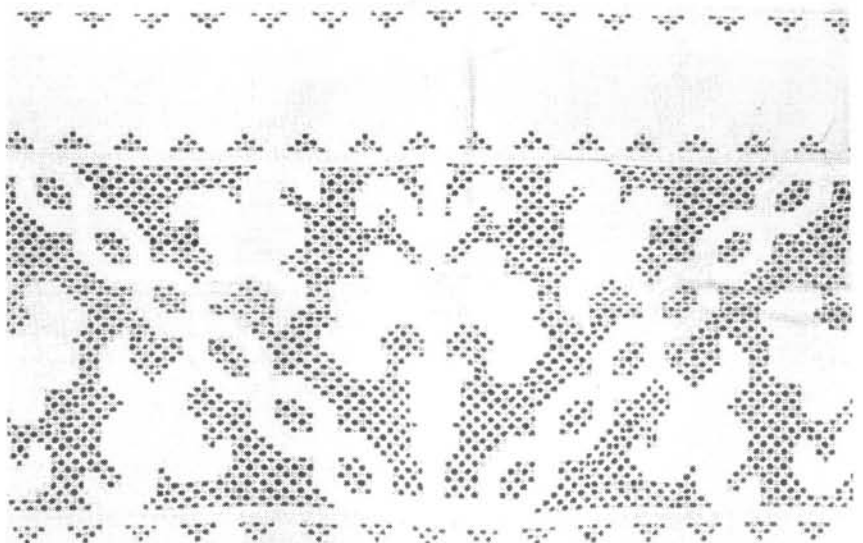
Ezeknek a lepedőknek a szélezésére többnyire fekete szőrfonallal, keresztzemes technikával növényi motívumokból álló sort, aszürözést, subrikálást alkalmaztak, amely a fő mintasort keretbe foglalja. Többségüknek az alján pedig vertcsipkéből, általában karéjosan képzett díszítősáv található, 10–15 cm szélességben.

Hímzéses technika: fehér vagy színes selyemfonallal, laposöltéssel hímzett és vagdalással áttört a felületük. A fehérén kívül a következő színeket ill. színekombinációkat alkalmazták: legkedveltebb volt a sárga, világosabb és óaranyba forduló árnyalataival. Ezt követte a türkiz, a sötét- és világoszöld, a vörös, a barna, az ekrü, a drapp és gyakran a fekete. Egyetlen esetben sötétkék hímzést is találtunk (SzF 151). Színekombinációként általában három színt alkalmaztak együttesen: 1. türkiz+zöld+sárga, 2. sárga+vörös+zöld, 3. sárga+barna+zöld, 4. ekrü+barna+sárga, 5. sárga+vörös+drapp.

A lepedők nagyságát a töredékek esetében nagyon nehéz megállapítani. Feltételezzük, hogy a teljes lepedő méretével megegyező, vagy azt megközelítő nagyságúak voltak a többiek is. Ez a nagyság közel azonos, kisebb-nagyobb eltérések tapasztalhatók csak. Így, sorra véve a méreteket, elmondható, hogy 110–180x130–280 cm nagyság között változott méretük, a 300 cm-t egyetlen esetben sem haladta meg hosszúságuk, szélességük pedig nem volt 100 cm alatti. Tulajdonképpen ugyanez a nagyság jellemezte a többi díszített halottas lepedőt: recsecsipkést, a keresztzemeset, a lyukhímzést, de a díszítetlen (legfeljebb!) csipkeszegélyest vagy fodrost is.

Recsecsipkebetéttel ékesített fehér halottas lepedőt 14 db-ot őriz gyűjteményünk. Ezek a csipkék a vászonlepedők alsó harmadát díszítik, esetleg úgy varrták a lenvászon lepedőkhöz, hogy utána szélező csík is következik: többnyire vertcsipke, de

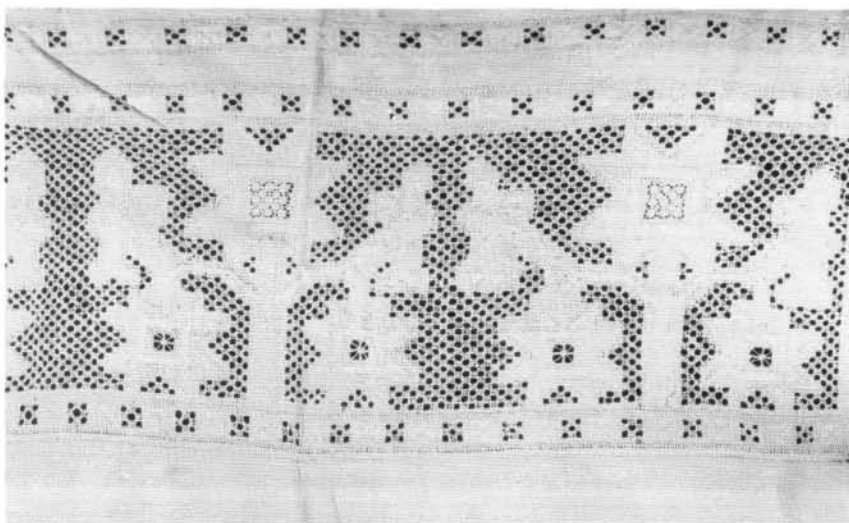
7. ábra. Az élet-vize két oldala a halottas lepedőn

előfordul a hímzett, szálvonásos csík is. A recsecsipkebetétek mustrái: *tulipán gránátalmával, rozetta csillaggal, tulipán fogazott levéllel, szőlőfürt* piros szöttes szélező csíkkal (utóbbi Gömörből származik, leltári száma: 76.7.9), *tulipán, gránátalma, csillag, életfa* fogazott levelek és csillagok keretében, *cserepből kinövő virágbokor*, életfa szőlőtővel és csillaggal körülvéve, *tulipán rózsával*, valamint *szőlőtő*. A növényi elemekkel díszített halottas lepedők sorából e recsecsipkés textíliacsoportban kiemelkedik az SzF 19 leltári számon nyilvántartott darab, amelyen egymást követő *pávasor* látható, közöttük reneszánsz *virágkehely*, amelynek két szélén egymással szembe forduló kis pávák, míg a nagyok lábainál egy-egy egymás mögött haladó kicsi páva látható. Vöröspamutos keresztöltéses sor keretezi az ékített betétet. (14. kép) Hasonló hozzá, bár kevésbé gazdag ékítménycsíkkal az SzF 42 leltári számú lepedőtöredék. Recsecsipkebetéjén egymást követő *pávák* haladnak, amelyeket cserepből kinövő *virágbokor* választ el. A cserepek két oldalán egymás felé forduló apró pávák ülnek. A nagyok lábainál négykaréjos rózsák látható, amely mögött egymás után haladva két-két kis páva következik. (15. kép)

A felföldi lepedő díszítménye fehér pirossal keverve, a többi azonban mind fehér, e színtől legfeljebb csak a szélező csík tér el. Nagyságuk, ahol nem töredékről van szó, megegyezik a vagdalásos halottas lepedőkével.

A múlt században készültek a *keresztzemes halotti lepedők*, amelyeknek jelentős része a háborús évek utolsó szakaszában, majd az azt követő esztendőket raktározási gondjai következtében olyan állapotba került, hogy kézbe fogni is kockáza-

8. ábra. Ágon ülő madarak halottas lepedőn. (Ltsz. 53. 11. 53.)

tos. Kiállítása lehetetlen, restaurálásának költségei pedig nem állnak rendelkezésre. Így mindössze hét keresztzemes technikával készült díszített lepedőt vehetünk számba azaz a megjegyzéssel, hogy azonos vagy közel azonos díszítménnyel rendelkeznek a töredékekben meglévők is. Kettő kivételével valamennyi piros pamutból kivarrott. Díszítményeik a lepedő alsó harmadában az egész területet beborítják. Rajtuk csillagos és rózsás, tulipános-gránátalmás, rózsás-tulipános, egy esetben pedig pávás motívum található. Utóbit elbontott párnahéjakból hozták létre. Különösen figyelemre méltó az SzF 34 leltári számot viselő teljes nagyságában megmaradt lepedő, amelynek szélét szívből kinövő három tulipán alkotja ismétlődő, kazettás elrendezésben. A két szélső tulipán közepe fogazott levél, míg a közbülsőé gránátalma. A fő mintát lent és fent gránátalmasor keretezi, amelyet fektetett „S” betűkből létrehozott sor követ, utána ismét két tulipán közé zárt gránátalmácskák alkotott sor, végezetül újból „S”-es következik. Piros pamutból hímezték. (16. kép)

Mindössze csak két rövidebb vége látható annak a fekete szőrfonallal keresztzemesen hímeztett halottas lepedőnek, amelyre a *paradicsomi bűnbeesés jelenetét* varrta alkotója: a tu-

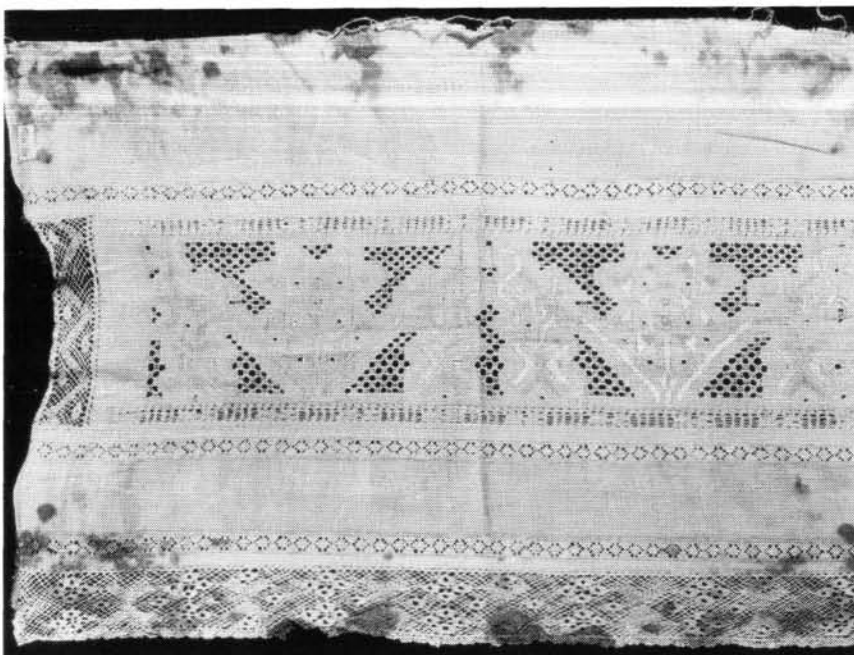
dás fáján tekeredik a kígyó, a fa két oldalán pedig az ősszülők állnak: Ádám és Éva. Leltári száma: SzF 94 (17. kép). Ez a díszítmény minden bizonnyal a lepedő két rövidebbik oldalán volt látható, de nem kizárt, hogy halottas kendőként használták. Erre vonatkozóan azonban nem rendelkezünk semmiféle adattal. A lepedőrészek a 18. század végéről valók. Az ábrázolás párhuzamait az egész magyar nyelvterületen megtaláljuk, de nemcsak azonos, vagy közel azonos korból, hanem középkorig visszanyúlóan.

Egyetlen olyan keresztzemes lepedő található, amely több színnel: pirossal, rózsaszínnel, türkizzel kivarrott, geometrikus díszű.

Fehér laposöltéssel ill. lyukhímzéssel ékesített halottas lepedő gyűjteményünkben ugyan nem található,

azonban helyszíni néprajzi adatgyűjtések során ezt a típust a leggyakrabban emlegették pl. Nemesvámoson, Szentgálon, a Somló környéki falvakban, stb. Terítővé átalakított formában magam is találkoztam vele, teljes változata pedig Kiss Ilona révfülöpi és Győry Endréné pápai magángyűjteményében látható. Többnyire a 19. század végén vagy a 20. század elején készültek.

A halottas lepedők utolsó csoportját a részben 19. század végén, részben a 20. század első felében készült díszítetlen vagy fehér csipkével díszesek alkotják. A korábbiakat lenvászonból készítették, amelyeket takácsok szőttek, kézi csipkével díszítették őket, s ugyanilyennel toldották össze a lepedőszéleket is. A későbbiek sifonból, bolti gyolcsból valók, gyári csipkével díszesen. Nagyságuk közel azonosak a korábbiakkal. Közülük kiemelkednek a halotti készületek, amelyekben a csipkével szegett lepedőn kívül még egy másik, egyszerű lepedőt, orcatakarót, párna- és tükörtakarót, asztalterítőt is találunk. Utóbbiakat fehér laposöltéssel varrták ki, a széleken és sarkokban virágkoszorúkat, levélfüzéreket és leveles ágakat elhelyezve. Valamennyi fehér, legfeljebb a készítő nevének kezdőbetűi varrottak csak piros keresztzemesmel. Gyűjteményünk egyetlen ilyen készülettel rendelkezik Ósküről, amelyet az 1970-es évekig egy szlovák család használt. A teljes együttes is ebben a családban öröklődött nemzedékről nemzedékre. Használó halottas készületek ismertek és használtak voltak a terület más szlovákok lakta falvaiban is.³ A német községekben a legutóbbi időkben

9. ábra. Csillagon elhelyezkedő madarak a halottas lepedőn. (SzF. 20. ltsz.)

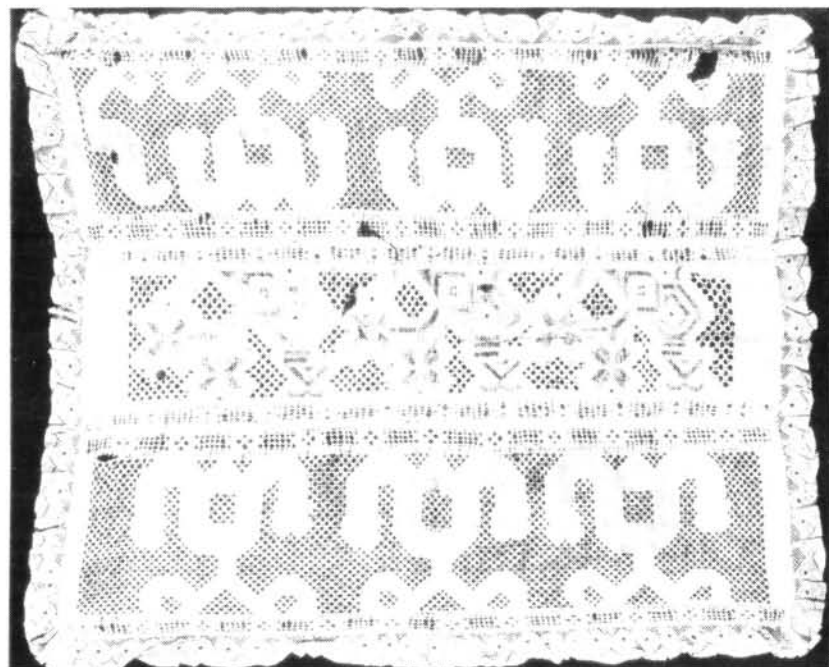
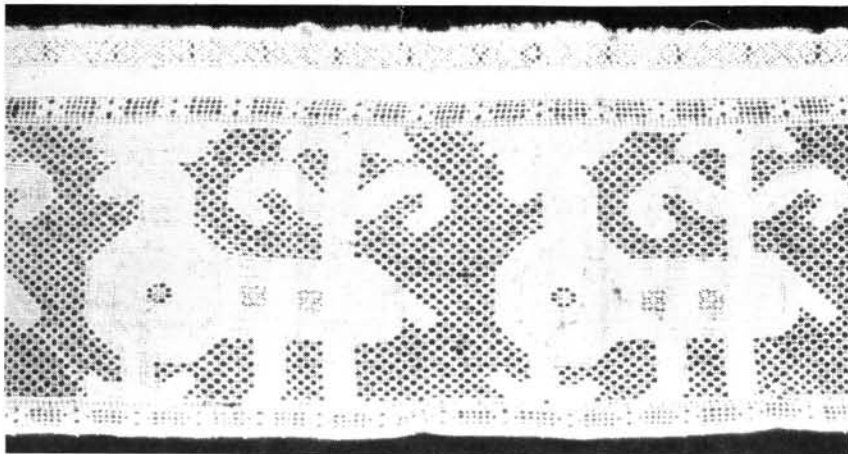
10. ábra. Szarvas halottas lepedőn. (SzF. 251. ltsz.)

(századunk 20-as, 30-as éveitől) egyszerű fehér vagy damasztstűtött lepedőt használtak halottas lepedőként.

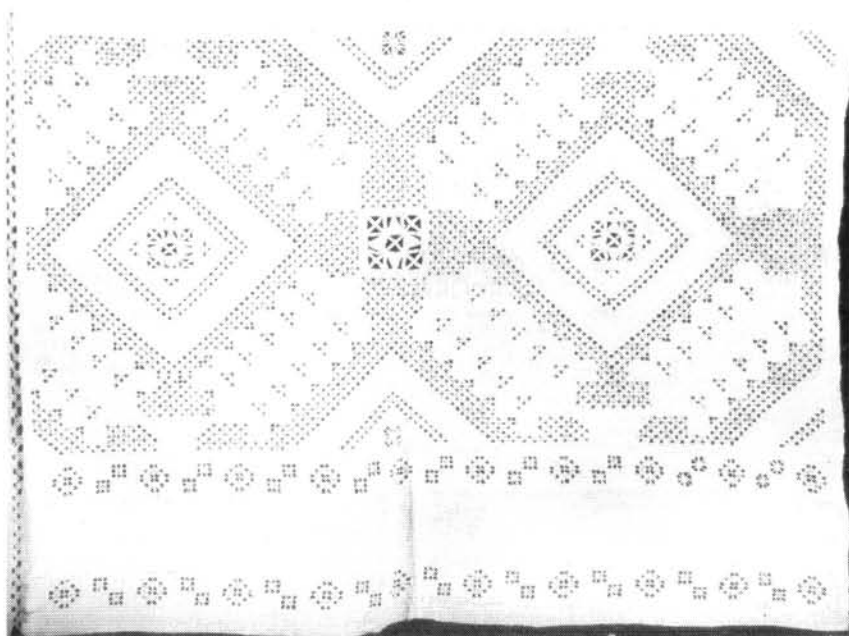
Díszítetlen, azaz csak csipkés halottas lepedőből öt db található gyűjteményünkben. Mellettük két stűtött híműt is őrzünk: az egyik piros rózsás, a másik piros-kék-fehér színösszeállítású, virágos-geometrikus mintájú. Mindezekon kívül hét db különféle töredék is megtalálható, amelyek nem különülnek el sem díszítésményükkel, sem technikájukkal a bemutatottaktól.

A korai, takácsok által stűtött lenvászon alapú halottas lepedők két szélből összeillesztettek, a vagdalásos, úríhímzéses és recsecsipke díszítésményt külön készítették el, s a kész lepedővéget a díszítetlen felülethez varrták.

Előfordult, hogy párnahajak díszes bütijéből hozták létre a lepedőszél díszét (a hímés párnahajak végét bontották le és varrták egymáshoz). Több alkalommal megfigyelhettük azt is, hogy díszes lepedővéget alakítottak át tükörtakaróvá, orca- vagy párnatakaróvá, terítővé, de előfordult a díszpárna lapjává átalakított halottas lepedőszél, csipkecsíkokkal kiegészítve.

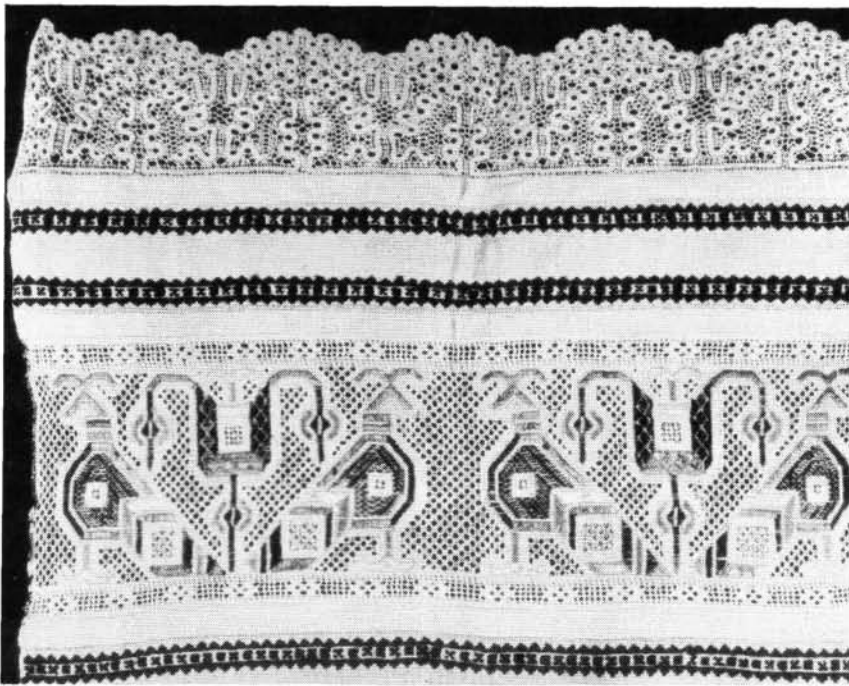
11. ábra. Geometrikus mintájú halottas lepedő

II. A halottas lepedők időbeli és térbeli elterjedése

A magyar nyelvterület hímzéskultúráját megvizsgálva, mindenhol megtaláljuk a kultikus célra készített textíliákat, a *halottas lepedőket*, amelyeknek elnevezésében rendkívül kevés különbség figyelhető meg. Elmondható, hogy Nyugat-Magyarországtól a moldvai csángó magyarokig megtaláljuk – funkciójában némi különbséggel – ezt a díszített, ritkábban dísztelen textíliát, amely a temetés és az elhunyt reprezentációjához

12. ábra. Geometrikus mintájú halottas lepedő

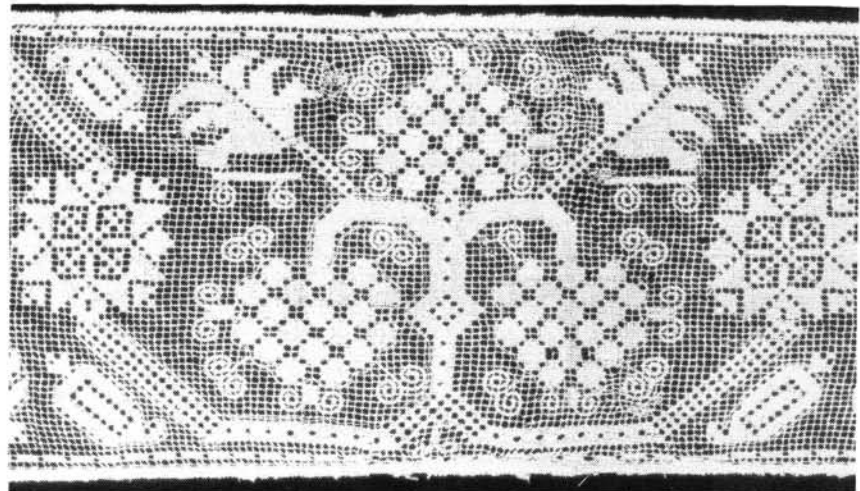
13. ábra. Tulipános halottas lepedő (SzF. 18. ltsz.)

tartozott, a vele felékesített ravatal, amelyen bárhová került is, a faluközösségnek szánt látványosságot, a családtagok, a rokonság és a faluközösség tagjai előtt az elhunyt iránti tiszteletet, gondoskodást volt hivatva szolgálni. Többben is akadtak egy-egy közösségben, akik elsősorban azért mentek el a temetésre, hogy megnézzék: tisztességesen temetik-e el az elhunytat, van-e elég szép halottas lepedője, kellőképpen siratják-e. Ha egy végtisztesség nem felelt meg az elvárásoknak, a falu normarendszerének, akkor a családot szájjára vette a közösség. Az ilyen esetet hosszú idő elteltével is felidéztek.

A halottas lepedő használatának gyökerei a magyarságnál a honfoglalás körüli időkig visszavezethetők, amikor a temetés nem koporsóban történt, hanem a lepelbe becsavart tetemet helyezték a sírba. Továbbá középkori főúri, nemesi szokásra is visszavezethető, amelynek viszont az ókeresztény idők az előképe, amikor a mártírok földi maradványait gyolcslepelbe csavarták az óvás és tisztelet kifejeződéseként.⁵ Középkori halotti leplek (vela mortuorum, pallia ad tumbas) nem maradtak meg, kivéve Franciaországból VIII. Lajos királyét (+1226). Különböző utalások, megjegyzések, sőt, ábrázolások azonban ismereteseek, amelyek a halotti lepel meglétére, használatára, ill. a

funkciójában bekövetkezett változásra utalnak.⁶ A 17. századból már gazdag inventáriumokat ismerünk, amelyekben a halotti lepedőkre vonatkozóan is találunk adatokat. Ezek a lepedők nem halotti lepelként említettek, díszlepedők voltak, amelyek közül a megfelelő színűeket (fekete, fehér, ezüstös) gyászlepedőként a ravatalon is használták, sőt, a koporsóba is bekerülhettek.⁷ A 17. századi ravatalképek ékesen tanúsítják a díszes halottas lepedők használatát.⁸ Ismereteink szerint valamennyi úrihímmzéssel készült, többnyire gazdag növényi ornamentikával díszesen, s

14/a. ábra. Rececsipkés, szőlőfürtös halottas lepedő széle

esetenként színes selyemmel is hímézve.⁹ De ismertek adatok a halotti lepel használatára távolabból is, pl. a lappoktól és a karakirgizektől, tehát nemcsak Nyugat- és Közép-Európából.¹⁰

A 18. századtól már nemcsak a tárgyi, hanem az írásos anyag mennyisége is megsaporodik, s mindezek már kapcsolatot jelentenek a kismemesi és paraszti közösségek hasonló funkciójú textíliáival.

Az elhunyt testének lepelbe csavarájáról *Wesselényi István* naplójában olvashatunk.¹¹ *Apor Péter* a halottira terített textilféleségeket mutatja be.¹² *Rettegi Györgynél* pedig a halottas lepedők használatára vonatkozóan találhatók utalások.¹³ De ez időtől már viszonylag gazdag néprajzi anyag is rendelkezésre áll a kutatásnak.

Szabó Péter művészettörténész szerint ezek a ravatalra, az elhunyra vagy a koporsóba kerülő díszes, sokszor drága textilek temetési kellékek voltak, az elhunyt reprezentációjához tartozók, a színpadi látványt fokozók. Maga a ravatal szerinte statikus színpadi kép volt, sajátos látványosság, amely a koporsó lezárásával nem szakadt meg, hisz arra még díszes kelméket, drága szőnyegeket terítettek, amelyeket viszont a lepellet ellentétben nem tettek sírba az elhunyttal.¹⁴ Mindezekről a már említett korabeli leírások is tanúskodnak. A koporsó letakarásának szokása egyes közösségekben századunk közepéig továbbélt, elsősorban erdélyi református falvakban, de egy-egy adat Észak-Magyarországról és az Alföldről is ismert (Tard, Pusztafalu, Hódmezővásárhely, Szatmár).¹⁵

A legáltalánosabban halottas lepedőként vagy halotti takaróként, esetleg ravatalterítőként használták e többségükben hímmzéssel, esetenként színes-mintás szövessel díszített textíliákat, díszlepedőket. Funkciótól,

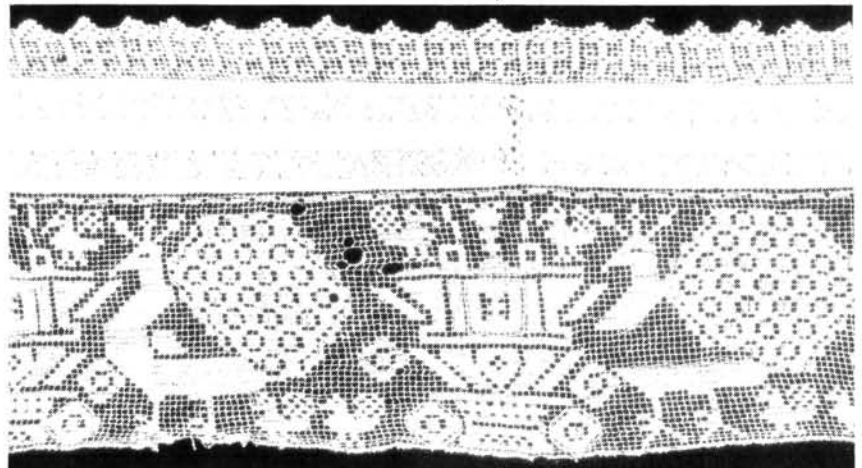
14/b. ábra. Rececsipkés, pávas halottas lepedő

a használat mikéntjétől függetlenül valamennyi a ravatalra, halálesetre, temetésre készült, egyéb célra nem használták. A magyar nyelvterület egészén fellelhetők, amint többször is utaltunk rá, gyakran alig különbözve egymástól, különösen a 18. század végéről, s a 19. század első feléből származók. *Palotay Gertrúd* szerint az azonos díszítményű, egymástól távoli helyeken fellelhető halottas lepedők a díszítmények vándorlásáról és meggyökeresedéséről tanúskodnak.¹⁶ *Fél Edit* pedig több példával is igazolta, hogy „az eltérő történetű és gazdasági-társadalmi helyzetű magyar népcsoportoknál országsszerte – hozzátehetjük, hogy az egész nyelvterületen – azonos az alampintakincs, amely különböző időszakokban egymástól távol hasonló változatokat hozott létre.”¹⁷ Ugyanezeket igazolják a Magyarország Néprajza szerzői is, hozzátéve – amelyet a felsorolt történelmi párhuzamok megerősítenek –, hogy a szokáshagyomány rendkívüli megtartó ereje tartotta meg a halotti lepedőket és ezeknek az egész magyar nyelvterületen fellelhető azonos vagy hasonló díszítményét, amelyekben a nagymúltú hímzőhagyomány gyökerei is kereshetők, hisz a kultikus tárgyak a leghívebb őrzői a hagyományosnak.¹⁸

A történeti írásos anyagból, ha csak nem ábrázolással együttjáró, e

halotti textíliák díszítményére vonatkozóan kevés konkrét adattal rendelkezünk. Tudjuk viszont a recens néprajzi anyagból és a rendelkezésre álló gyűjteményekből, hogy a hímzett lepedők vagdolásos és keresztzemes, a legkorábbiak pedig laposöltéses (úrihímzés!) technikával készültek. Mustrájuk növényi ornamensekből és madárábrázolásokból, ritkán szarvasábrázolásból, valamint geometrikus elemekből áll. A szőtt hímek geometrikus mintákból, ritkán pedig virágsorból tevődnek össze. Ezek a díszítmények ugyanolyan általánosan fellelhetők, mint az életkor meghatározta színek használata, avagy magának a kultikus textilnek funkciója.

15. ábra. Rececsipkés, pávas halottas lepedő széle

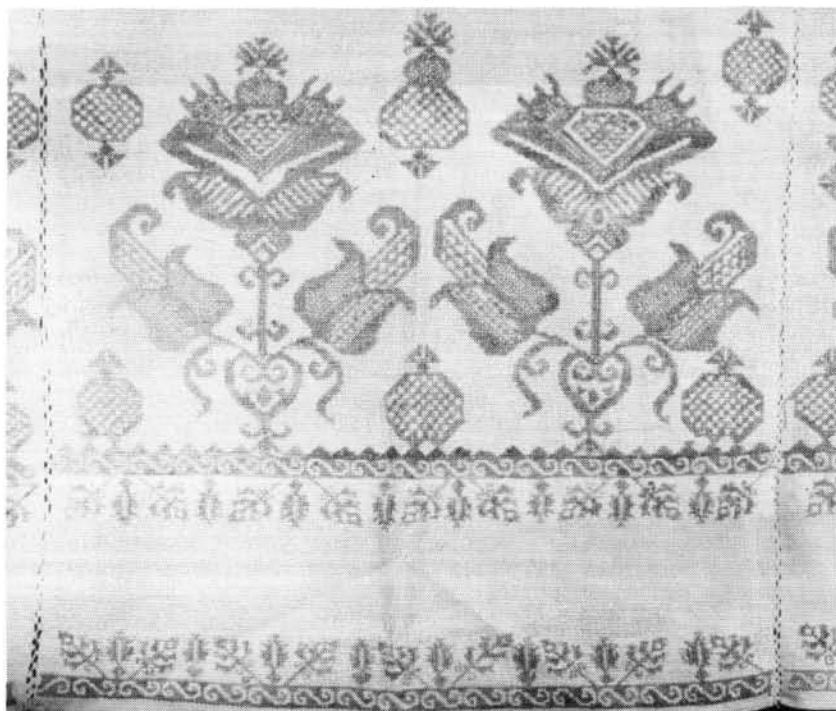

III. A halottas lepedők használata

Helyszíni néprajzi gyűjtéseink során ha nem is egészen egyértelműen, de mégis elegendő határozottsággal körvonalazódott a halotti lepel – halottas lepedő használata, amelyre vonatkozóan az egész magyar nyelvterületről változó részletességű, de viszonylag gazdag adatokat ismerünk. Úgy véljük, hogy a Bakony és Balatonfelvidék községekben a használatban mutatkozó eltérések ill. ellentmondásosnak látszó adatok a funkció időbeli megváltozására utalnak, ill. ezt jelzik. Feltevésünket a magyar nyelvterület más tájairól származó összehasonlítható adatok kitűnően alátámasztják.

Csak a halottas lepedővel és használatával foglalkozó néprajzi feldolgozás nem áll rendelkezésünkre. A ravatallal, a ravatalozás szokásával együtt ismertetik, vagy csak említik, s mindezt a halálhoz és a temetéshez kapcsolódó szokások nagy egységén belül vizsgálják. Néprajzi gyűjtéseink során külön foglalkoztunk a textílek e csoportjával, s meglepően gazdag anyagot sikerült még a közelmúltban is felszínre hozni (az elmúlt 1–2 esztendőben). Elmondható, hogy térségünkben általánosan ismert és használt volt a halottas lepedő, bár használatában bizonyos eltérések mutatkoztak a térség községekben. Mindezek közül hiányzik a cselédsorsú családok egy része, akik nem rendelkeztek halottas lepedővel, de nem is kértek kölcsön, hanem egyszerű, díszítetlen fehér lepedőt terítettek a ravatalra.¹⁹

A térségben élő 1720–1780 között bevándorolt római katolikus németek által használt halottas lepedő is egyszerű volt, fehér damaszt, legfeljebb fehér gyári csipkével körülvéve. Esetükben ez a halottas lepedők használatának már az utolsó szakasza volt. A 19. században és az 1910–

16. ábra. Piros keresztszemmel hímzett halottas lepedő

1920-as években a tárgyi anyag tanúsága szerint a németek is ismerték és használták a hímzett halottas lepedőket.²⁰

E textíliák elnevezése általánosan: *halottas lepedő*. Ezeket a halott alá a *hidegágyra*, a ravatalra terítették, vagy a halottat letakarták velük. Különbséget kell tennünk a halottas lepedő és a ravatalterítő között. Utóbbit a halottas lepedő is helyettesítheti, sőt, a halottas lepedők egy részének eredeti funkcióját ez váltotta fel. A ravatalt elkészíthették azon az ágyon (hidegágy), amelyben a halál bekövetkezett, de készíthették külön, csak erre a célra használt ágyon, lészán, vagy alkalmilag össze-rótt ravatalon, ahol a szalmazsákra vagy a derékaljra, esetleg a ráhelyezett koporsóba közvetlenül a halott alá került a halottas lepedő, avagy csak letakarták vele. Ez esetekben a halotti lepel alkalmazásának továbbélésével állunk szemben, amely oly módon történt, hogy a lepel kettéválasztották: részben a halott alá, részben fölé került, ámbar nem mindig egyidejűleg. Azt bízást feltételezhetjük, hogy a rövidebbik oldalon díszített halottas lepedők a halottra minden esetben halotti takaróként (szemfedő) kerültek. A halott alá vagy a halottra kerülő díszes

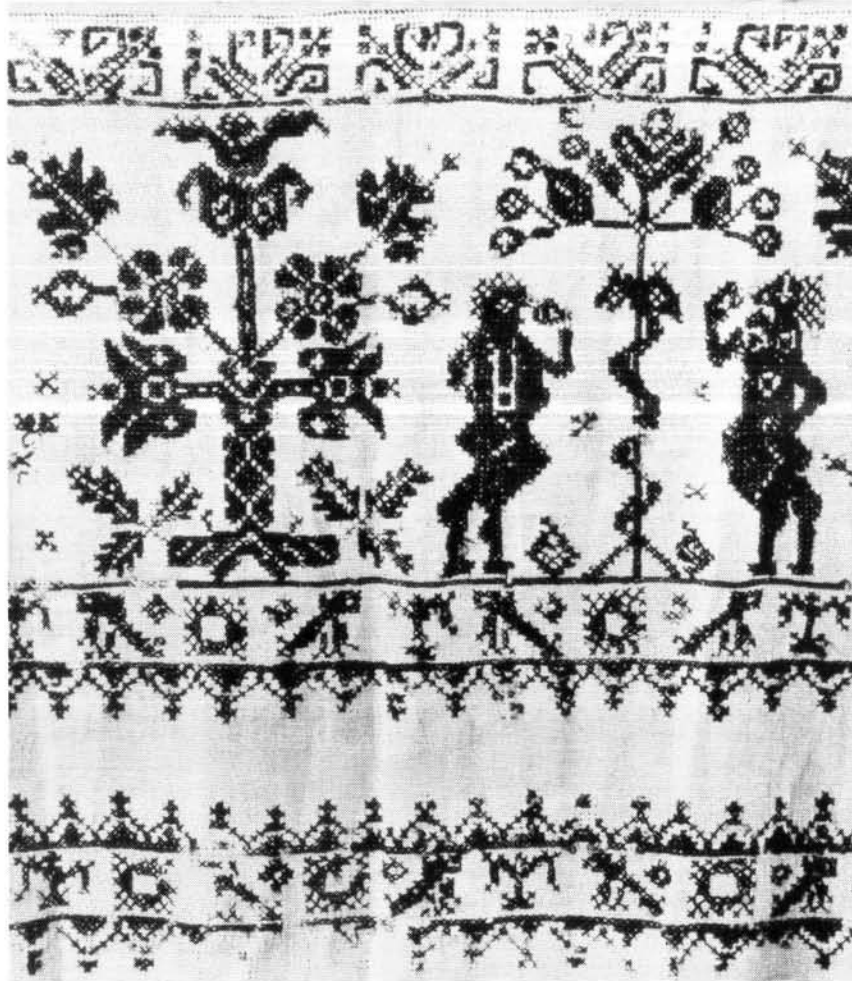
17. ábra. Fekete szőrfonállal hímzett Ádám–Évát ábrázoló halottas lepedő

textília a halotthoz tartozó volt, arra szolgált, hogy a közösségnek kifejezze a családtagok részéről az elhunyt iránti tiszteletet. Amikor

azonban a halottas lepedőt a ravatalra tették oly módon, hogy az körülfogta a ravatalt, vagy a koporsó alá került, akkor már nem halottas lepedőként, hanem ravatalterítőként funkcionált, a ravatal díszessé tételét szolgálta, s elsősorban a látványt fokozta. Ebben az esetben a halotthoz tartozó textília a szemfedőre korlátozódott. A halottas lepedő és a szemfedő ugyanazt a funkciót, a halotti lepelét töltötte be. Több közösségben velük egyidejűleg létezett a ravatalterítő is. Megindult egy elhalási folyamat: a halottas lepedő egyre egyszerűbbé vált, a vagdalásos és keresztzemes hímzést a fehér lyukhímzés váltotta fel, ezt pedig a csak csipkével díszes lepedő, takácsszőttest az üzletben vásárolt gyolcs, majd végül ez is eltűnt, s megmaradt a ravatalterítő a szemfedővel, mint az elhunyt végtisztességének utolsó, napjainkban is alkalmazott szegényes ünnepi textíliái.

Egy több évezredes, jelzésrendszeret is hordozó kultikus textília élete ért véget az 1960-as évekre, a háznál való ravatalozás szokásának általános megszűntetésével hazánkban.

A halottas lepedő használatát Erdély egyes magyar községeiben nap-

janakig megfigyelhettük, hisz itt még általánosnak mondható a háznál való ravatalozás. Minden bizonnyal azonos, vagy hasonló volt használata vidékünkön is.

A halottas lepedők használatának módját nagyban meghatározta az a tény, hogy az elhunytal eltemették-e. Tulajdonképpen a halottal való eltemetés megszűntével indult meg az a folyamat, amely a textil funkciójának megváltozásához vezetett.

Hangsúlyozni szükséges, hogy feltétlenül különbség teendő a koporsóba tett egyszerű lepedő és a halottas lepedő között, bár végső soron ez is a halotti lepel maradványának tekinthető. A koporsóba az elhunyt alá tett egyszerű fehér lepedő általános. Ez azonban nem nevezhető halottas lepedőnek még akkor sem, ha a ravatalra is rákerült, s ezzel emelték be a halottat a koporsóba pl. Öskün, Filkeházán.²¹ Erdélyben ezt a célt szolgálják a halottas kendők. Ezeket az egyszerű lepedőket a koporsó aljára helyezve mindig eltemették, ugyanis a koporsóba tett forgácsot, fűvet, stb. valamivel le kellett takarni. Időben azonban nehéz meghatározni használatuk kezdetét.

Ha az elhunytat a ravatalon lévő díszített halottas lepedővel emelték be a koporsóba, akkor biztosan el is temették vele minden esetben. Eltemették vele akkor is, ha a koporsóba szemfedőként helyezték rá, vagy az egyszerű, arctakaróként funkcionáló szemfedő fölé tették. Ez esetekben a lezárt koporsóból kilógott a halottas lepedő díszes vége, emelve a temetési pompát, igazolva a gyászoló családtagoknak az elhunyt iránti szeretetét, biztosítva a közösség elismerését. Mindezek tárgyasult megjelenése volt a halottas lepedő. Ezt igazolandó, különösen gazdag adatokkal rendelkezünk Nyárádról és Somlószlósról.²²

A halottas lepedők eltemetésének szokásával *Somogyban*, a *Sárközben*, a *Mura-menti horvátoknál*, *Szlavóniában*, az *Őrségben*, *Zobor-alján*, a *Maros-menti Sóváradon*, a *Kis Küküllő mente* a *Barcaság*, *Szilágyság*, *Kalotaszeg magyar falvaiban*, *Báránodon*, *Kecelen* is találkozunk.²³ Ezek a közösségek a Mura-mente, Zobor-alja és Kecel kivételével reformátusok, a három megnevezett pedig római katolikus. De protestánsok a halottas lepedőket legtovább eltemető Nyárád (református) és Somlószlós (evangélikus) lakói is.

A halottas lepedő eltemetésének szokása egyike a legősibbeknek, amelyet többségben a református magyarság őrzött meg. Általában elmondható a reformátusokról, hogy a

legarchaikusabb temetési szokások őrzői, s minden egyházi tiltás ellenére a legutóbbi időkig megtartották a temetések pompáját.²⁴

A halottas lepedők használatának és eltemetésének legarchaikusabb formáját töredékeiben Nyárád református, Somlószlós evangélikus, az Őrség református lakóinak egy része, valamint a Szilágyság református közösségei őrizték meg legtovább. Ezen a helyeken a halottas lepedőt halotti lepelként használva, az elhunyt testét belesavarva helyezték a koporsóba. *Nyárádon* is, *Somlószlóson* is több adat alapján vált világossá, hogy amikor a halottas lepedőt nem a koporsó aljára tették az elhunyt alá, akkor testét két oldalról belefogták, vagy teljesen belesavarták, s így helyezték a koporsóba. A lepedőt pedig természetesen úgy hajtották rá a halottra, hogy a hímzett része a koporsóból kilógjon. Ez esetekben a halottas lepedő mint lepel a későbbi lepedő és a szemfedő funkcióját egyszerre látta el. Új volt a halottas lepedőbe borított rátett szemfedő, amely hamarosan önállósodott, s a lepelből végleg lepedő lett.²⁵

Az *Őrségben* négy sarkánál fogva hajtották rá a halottra a halottas lepedőt.²⁶ Legarchaikusabb formát a Szilágyságban őrizték meg, ahol varrottas vagy szedékes lepedőbe, abroszba csavarják a holttestet, s díszesen hímzett vagy szőttshímű halottas kendővel, a széleskendővel emelték a koporsóba, ahonnan a kendő vagy kendők díszes végei kilógtak.²⁷ A Szilágyságban Kós Károly korábban azt is megfigyelhette, hogy a madaras vagy keresztzemes halottas lepedőbe vagy abroszba csavart holttestet a koporsóba betéve, egy régi varrottas kendőt csavartak külön a lábára is.²⁸

A halottas lepedők eltemetésének szokását vidékünkön időben is sikerült körülbelül meghatározni. Az 1920-as évek végéig Nyárádon és Somlószlóson a protestáns lakoságnál általánosnak mondható. Feltételezzük, hogy a térség többi falujában korábban ugyancsak élő volt ez a szokás – ezért hiányozhatnak innen a legrégebb halottas lepedők –, azonban az emlékezettel elérhető időben már nem létezett. A két megnevezett faluban az 1920-as évek elején született adatszolgáltatók még emlékeztek a szokás illetően meglétére. A megkérdezettek nagyobbik része azonban tagadta a halottas lepedő eltemetését. Ebből arra következtetünk, hogy a közösség kisebbik része a halottas lepedőt hagyományos módon eltemette az elhunytal, miközben megindult

egy olyan folyamat, amikor már csak bizonyos személyekkel temették el: „fiatal halottal, kedves halottal eltemették mindig”.²⁹ Egy ideig még egymás mellett élhetett a kétfajta szokás: volt, aki eltemette halottjával a díszes lepedőt, volt aki már nem. Majd „ahogy a családok kezdtek kifogyni a halottas lepedőkből”³⁰, ahogy megcsapant vagy elfogyott azoknak a száma, akik a díszes lepedőket készítették, úgy szűnt meg a lepedők eltemetésének szokása. De a vagdalásos madaras, vagy a keresztzemes lepedőket is fokozatosan felváltotta az egyszerű, fehér lyukhímzéses, majd (vagy) a sima, csipkével díszes. Amikor már nem őriztek minden házban halottas lepedőt, de a ravatalozás szokása még a régi módon élt, a díszes, ravatalra való lepedőket szükség esetén a rokonok, szomszédok odakölcsönözték egymásnak, majd használat után kimosva, kivasalva tették el a szekrényekbe. Így maradtott meg e textíliacsoport egy része, s majd funkcióját veszítve bekerülhetett műzeumi gyűjteménybe.

Bár az egyes tájegységek halottas lepedőt használó és eltemető közösségeinek esetében adatok hiányában nagyon nehéz a szokás átalakulásának és megszűnésének időpontját ill. időhatárait meghatározni, azonban ismerve egyéb témakörökben a magyar nyelvterületen az általános fejlődés ütemét, a szokások elhalásának folyamatát, időbeli határait, a megszűnést előmozdító tényezőket, ezért feltételezzük, hogy a körvonalozotthoz közel azonos időben halt el másutt is a szokás. Ott, ahol a lakosság archaikusabb körülmények között élt, természetesen néhány évtizedes eltolódás feltételezhető, ill. tapasztalható.

Somogyban, a Sárközben, a Mura-mentén, s általában a Dunántúlon azonos vagy közel azonos időperiódushoz köthető a szokás megszűnt, mint a Bakony és Balaton-felvidék falvaiban. Pl. tudjuk, hogy a Mura-mentén az 1940-es évektől már nem temették el a halottas lepedőket. A régi típusúak közül így kevés megmaradt. De megmaradtak azok is, amelyeknek gazdái a háború áldozataivá váltak.³¹ A leírak alapján kb. ezidőtájt szűnhetett meg Kecelen is a halottas lepedők eltemetése.³² Zobor-alján és Erdélyben lényegesen tovább megőrizték a szokást, amelyhez a kisebbségi lét is konzerváló erőként járult hozzá. A leírásból feltételezzük, hogy Zobor-alján az 1970-es évek végén még gyakorolták a szokást.³³ Erdélyben a szakirodalmi adatok és saját hely-

színi gyűjtéseim alapján biztonsággal mondhatom, hogy az 1970-es évekig, ez évtized végéig általánosan gyakorolták a szokást, szórványosan azonban még tovább is.³⁴

Ehhez kapcsolódóan egy megjegyzés még idekivánczozik: ahol a halottas lepedőt eltemették az elhunytal, ott általában a test alá, a koporsó aljára tették. Szemfedőként alkalmazva és úgy eltemetve, csak somló-szőlősi adattal rendelkezünk.

A Kis-Küküllő mentéről, Szilágyságból, Barcaságból, Kalotaszegről, Kászonból – tehát többségben az erdélyi magyar községekből –, valamint korai adatokra hivatkozva az Őrségből, Göcsejből ún. halottas kendőről, Erdélyben halottfogó kendőről is ismerünk adatokat.³⁵ Ezek a két oldalukon gazdagon hímzett vagy szőtteshímmel ékített kendők általában 30–40x155–165 cm nagyságúak. Egy-egy személynek két halotti vagy halókendője volt, amellyel holta után a ravatlról a koporsóba emelték, s a lezárt koporsóból, miként a halottas lepedő, úgy lógtak ki két oldalán díszes szélei. Ezeket minden esetben eltemették az elhunyttal. Tekintettel arra, hogy olyan községekből ismertek ezek a textíliák, ahol halottas lepedőt is készítettek és használtak, feltételezhetjük, hogy a halottas kendő a lepedőnek lehet a kiegészítője, helyettesítője, kiváltója. Kellő számú adat hiányában ma még nem vállalkozhatunk e kérdés megválaszolására.

A halottas lepedőket az esetek nagy többségében tulajdonosaik *örökölték*. Azokban a községekben, ahol eltemették, ott a férjhez menő lány *hozományának volt a része*, vitte magával ura házába, esetleg már menyecskeként *magá készítette* ill. készítette el. Ezt igazoló adatok sokaságával rendelkezünk a Bakony és a Balaton-felvidék legtöbb községéből, de a Dunántúl és Kisalföld egészéről, az Alföldről, Felföldről, Erdélyből egyaránt. Tehát: az újasszony gondoskodott róla (akár hozományként vitte, akár elkészítette vagy készítette), vagy örökölte.³⁶ Ez nemcsak a magyarságra, hanem az együttélő kisebbségekre és a környező más etnikumokra is jellemző: pl. a Muramenti horvátoknál még a legszegényebb lánynak is kellett legyen a hozományában vilana, azaz halottas lepedő. Hajdan a mohácsi sokacoknál is előre eltették a halottnak szánt lepedőket, amelyeket még használat előtt az úrnapi sátor oldalára terítették.³⁷ De a halottas lepedőről való gondoskodás mondható el a szlovákokról és a németekről is.

A halottas lepedőnek a hozományhoz tartozása csak a Kis-Kükül-

lő menti és a Szilágyság magyar református falvaiból hiányzik. Itt a halottas lepedőt, a halottas kendőket nem vitték a lányok magukkal a hozomány részeként, mert nem volt egyetlen anya sem, aki lányának ezt elkészítette volna. Hisz „... az anya az életre és nem a halálra készítette fel a lányát. Erre a fiatal asszonynak kellett gondja legyen, hogy lehetőleg egy éven belül megszöjje vagy megszőttesse magának és az urának” 2–2 db-ot.³⁸

Nyárádon és Somlószőlősen még a század elején is őrizhettek egy olyan korai szokást, hogy a menyecske annyi halottas lepedőt vitt magával, ahány tagú családba került. Ezt széleskörű helyszíni gyűjtéssel nem volt lehetséges ellenőrizni, mert csak szórványosan került elő az adat. Elfogadhatóbbnak tűnik az, amit többen is mondtak, hogy a menyecske hozományában magának és urának is vitte a halottas lepedőket. Ezeken kívül szórványosan azt is említették, hogy elkészítették a halottas lepedőjét a házasulandó legénynek is, amit magával vitt a házasságba.

Ahol a hozomány része volt ez a kultikus textília, ott az édesanya gondoskodott róla. Vagy ő varrta ki, vagy specialistával csináltatta. Kezdetben helyi szokásként, később egyre általánosabban megfigyelhető, hogy a menyecske készítette vagy készítették el. Erre akkor is szükség volt, ha hirtelen különleges alkalomra kellett pl. fiatal számára. Az 1920-as évek második felétől egyre gyakoribbá vált az elkészíttetés. Specialistái is voltak a halottas lepedők varrásának: Nyárádon *Móroc Mária*, Somlószőlősen *László Lidi*, *Kató Pál Ida*, akik századunk elejétől dolgoztak, sőt Nyárádon még az 1940–50-es években is volt, aki fehér lyukhímzéses halottas lepedőt varrt.

A vagdalásos-madaras, a rececsipkés, keresztzemes halottas lepedők nagyrészt elenyésztek, s fokozatosan kihaltak a készítéséhez értők is. Sok helyen fehér lyukhímzéses, másutt pedig egyszerű, csipkedíszes halottas lepedők váltották fel azokat, bár maradt a koraiakból is, hisz megfoghatóan a régiak, a megmaradtakat becses kincsként őrizték, nemzedékről nemzedékre adva. Általában az örökölte, aki a házban maradt. Aki pedig nem volt régi, de nem tellett újra sem kölcsönkérte a ravatalt temetésig hagyományos módon díszítő, s az elhunyt iránti tiszteletet is egykor kifejező halottas lepedőt. S tették ezt az új stílusúakkal is. A lepedők ábrázolásának szimbolikája feledésbe merült, azonban használatának szokása a házban való ravatalozás megszűntéig tovább élt.

Tulajdonképpen elmondható, hogy három periódust tudunk elkülöníteni a halottas lepedők használatában a 19. század II. felétől az 1960-as évekig: 1. Halotti lepelként használatos a legősibb módon. 2. Lepedőként és/vagy szemfedőként alkalmazták. Ez az 1920-as évektől az 1950-es évekig terjedő időszak. 3. A halottas lepedő eredeti funkcióját és ékítményét elveszítve, átalakult ravatalterítővé. Ez az 1950-es évektől figyelhető meg mindaddig, amíg a háztól temetés végleg meg nem szűnt. Az is elmondható, hogy a funkcióval együtt az ékítmény is megváltozott: a vagdalásos-madaras, a rececsipkés pávás és a keresztzemes mustrát felváltotta az egyszerűbb és újabb lyukhímzés az 1930-as évek végén, az 1940-es években (természetesen volt, ahol ez az állomás kimaradt, vagy a díszítmény változása ill. elhagyása már korábban bekövetkezett, hisz itt csak hozzávetőlegesen állapíthatjuk meg az időhatárokat), majd ezzel párhuzamosan, ill. ezt felváltva az egyszerű, csipkével szegett halottas lepedők terjedtek el. Az adatszolgáltatók életkori csoportjai a halottas lepedők különféle csoportját őrizték meg, bár nagyobb részt csak az emlékezetben. Az is figyelemreméltó, hogy a protestáns közösségek többségükben archaikusabb szokásokat, ez esetben szokástárgyakat őriztek meg a római katolikusoknál. A legrégebb halottas lepedők többsége is protestáns közösségből került a gyűjteménybe. Ennek az lehet az oka, hogy a protestánsok, különösen az a reformátusok, a temetkezési szokások archaikus formáihoz ragaszkodtak, ezt híven őrizték még egyházi tiltás ellenére is. Egyébként is talán ez volt az a szokásegyüttes, amelyet legkevésbé szabályoztak az egyházi rendtartások. Az archaikus közösségek pedig a többenél archaikusabb szokásokat és tárgyakat őriztek meg, s ezek között a halálhoz és a temetéshez fűződők fő helyen állnak. *Fr. Krauss* szavait idézve: „Akármilyen magas kultúrfokra emelkedik is fel egy nép, a tömeg halotti szokásai mindig nagy ellentétben állnak az előrehaladott kultúrával. A halottkultusz leglényegesebb formái ugyanis a legősibb és legegyszerűbb vallásos elképzeléseken nyugsznak. A kultúra folyamán az abban mutatkozik, hogy visszatérnek a régi szokások kinyilvánításához.”³⁹

IV. Díszítmények és színek a halottas lepedőkön

Amint többször is utaltunk rá, a Laczkó Dezső Múzeum halottas lepedői között a madaras vagy kakasos

(pávás) lepedők képezik a legrégebbi csoportot. Ez a díszítőelem ország-szerte, sőt azt mondhatjuk, hogy az egész magyar nyelvterületen megtalálható hasonló funkciójú textileken.⁴⁰ Négyféle madarat figyelhetünk meg e lepedőkön és lepedővégeken: az egymást követő sormadarakat, amelyek a leggyakoribb ábrázolások, az egymásnak háttal álló és az egymással szembe forduló madarakat: utóbbiak lényegesen kevesebb alkalommal jelennek meg az első csoportnál, a repülő madarakat, amelyek esetükben a legritkább ábrázolások. A madarak farka kétféle ágazó (felfelé nyúló és lefelé forduló), csillagfejű virágban, leveles ágban vagy tulipánban végződő, de előfordul a fark nélküli madárábrázolás is. Ezeken kívül megfigyelhető még egy állatábrázolás is: egymás mögött haladó szarvasok.

Az ábrázolásoknak ez a fajta általánosan megjelenő változata nem véletlen, szimbolikus jelentése volt korábban. Mindig ugyanazon textildíszítésen láthatók. Pusztán az emlékezet alapján a jelképek feloldása alig-alig lehetséges. Rendelkezésre állnak viszont korábbi, hasonló ábrázolások, ahol ugyanazon állatok és növények is szimbolikus jelentéssel kerültek meghatározott célra használatos textíliákra: pl. a református úrasztali terítőkre. Az egyházművészetben is alkalmazott jelképektől nem választhatók el a keresztény közösségek szimbólumai, de nem választhatók el a kereszténység előtti jelképektől sem, amelyeket a népi hitvilág keresztény jelképekkel összekapcsolva őrzött meg.

Nyárádi legidősebb adatszolgáltatók szerint a halottaslepedőkön látható *sormadarak halottvezető vagy halottkísérő madarak*.⁴¹ Elképzelésük szerint e textíliákon arra hívtak, hogy a lelkeket a túlvilágra átvezessék.

A *madár a lélek* jelképe. Az volt a kereszténység előtti időben is, s ezt a hitet a Szentléleknek galamb képében való ábrázolása csak megerősítette. Pl. sok helyen a halál beálltakor ablakot nyitottak, hogy a lélek kiszállhasson. Pünkösdkor pedig azért nyitották ki egykor az egész házban az ablakokat, hogy a Szentlélek berepülhessen, s átjárhassa a házat.⁴² A lélekmadár megtalálható a finneknél, Északázsia népeinél, de másutt is.⁴³ A madár, mint lélek-szimbólum, általánosan ismert volt.⁴⁴ Bizonyára eredetileg a távozó lelkeket jelentette halottas lepedőinken is. Mindezeket túl a madaraknak egyfajta rendben való ábrázolása maga is jelkép. Kós Károlyék szilágysági kutatásaiból vált ismertté, hogy a

madarak különböző elhelyezkedése mit is jelképez.⁴⁵ A leggyakoribb *sormadaras* minta az *életet és elmúlást* jelenti (aki megszületett, annak egyszer a minden élok útján el kell mennie, a végső adósságot előbb vagy utóbb le kell rónia), az *egymásnak háttal fordító madárpár a halál jelképe*, az elválást érzékelteti, míg a *szembeforduló madarak a szerelmet* jelképezik. Utóbbi talán fiatal halott lepedőjén lehetett. Mindezekről ma már alig tudhatunk meg többet. Az *elszálló vagy repülő madár a távozó lelket* szimbolizálja, míg a két lepedőn is előforduló vízfolyás két oldalán a fán ülő madárpárral a szilágyságiak szerint: az életvize, két oldala pedig az evilági, de a túlvilágon is továbbélő *szeretet, hűség* jelképe.⁴⁶ Feltételezzük, hogy a két Veszprém megyei halottas lepedőt használók is azonos vagy hasonló jelentését tudták.

A lepedővégeken megjelenő *kakas* (sokhelyütt kakasos lepedőnek is nevezik) a megtérés, a bűnbánat, a hűség jelképe a református szimbolikában, de a visszatérő reggeli fényt és a feltámadást is jelenti. Itt minden bizonnyal utóbbi jelentésében alkalmazták.⁴⁷ A virradat, az ébredés, a feltámadás jeleként ismerik Kalotaszeg-szerte is.⁴⁸ Azonos jelentésű a *páva*. Göcsejből *pelikános* végű halottas lepedő is ismert, ahol a pelikán a Jézus Krisztus megelevenítette lelkeket jelenti.⁴⁹

A *szarvas* a sátánt megsemmisítő Jézus jelképe, de ugyanakkor lélek-szimbólum is.⁵⁰ Ilyen jelentésében kerülhetett a halottas lepedőre.

Az állatábrázolások mellett gazdag növényi díszítőelemek is megtalálhatók, mégpedig ugyanazon növényeknek a csoportja. Elsősorban a csillagfejű virág, amely magasra emelkedve inkább *életfa*. Ezenkívül: a *virág, virágbokor, a tulipán, a rózsza, a gránátalma, a szekfü, a napraforgó, a levél és a leveles ág* fordul elő általában e lepedők szélein. Természetesen nem együtt, együtt csak az úrihízméses lepedőn. Az azonos növényi ornamensek csoportot alkotva tűnnek fel a fő mintán és más elemekből létrejött növényi csoport a széllezáró mintacsíkon. Mindezek ugyancsak jelképekként vannak jelen.

Az *életfa* a halálra és az újjászületésre emlékeztet, jelképezi a földi és az égi közötti kapcsolatot.⁵¹ A növényben végződő, hasonló megjelenésű madárfarok ugyanezt szimbolizálhatja (egyik ága felemelkedő-égi kapcsolat, másik ága lehajló-földi kapcsolat).

A *virág* általános európai jelkép⁵², a szerelmet, az ifjúságot

jelenti. Nagy gazdagságban jelenik meg a Bibliában is, az Énekek énekeiben. *Lükő Gábor* szerint a temetéssel kapcsolatos kultikus tárgyakon a virág tulajdonképpen átalakult madárszimbólum⁵³, azaz elnövényiesedett állatábrázolás, amely egyes esetekben némely textílián valóban megfigyelhető. Egy bezenyei (Moson m.) horvát halottas lepedőn *Ács Anna* fedezett fel hasonlót.⁵⁴ Lükő Gábor szerint az elnövényiesedett madár a római katolikus, míg maga a madár a református közösségek díszítmeny-kincsére jellemző elsősorban.⁵⁵ A jelenlegi adataink sajnos nem elegendőek ennek sem a bizonyítására, sem a cáfolatára.

A virágok között leggyakrabban előfordulók: a *rózsza, a tulipán, a szekfü*. A gyümölcsök közül pedig a *gránátalma*. Úgy vélem, hogy nem külön-külön, egyedi jelentésükben alkalmazták őket a halottas lepedőkön, hanem együtt jelentették ugyanazt még akkor is, ha külön jelentek meg. Mint virág és mint gyümölcs, a halállal véget nem érő életet, az élet folyamatosságát, az újjászületést, a feltámadást hirdette.⁵⁶ Az ágak és levelek az elmúlás jeleiként kerülhettek e textíliákra, azonban sohasem önmagukban, hanem virágokkal vagy madarakkal együtt. Az elmúlást szimbolizálva is mindig ott van az ábrázolásokban a remény: az újjászületésben, a feltámadásban való hit, amelyet így is közvetítettek a közösségek tagjaiknak. Hisz a halált nem az élet teljes megszűnésének, hanem az evilági élet végének és egy új élet kezdetének tekintették, a feltámadás reményében.⁵⁷

A geometrikus alakzatok közül a *csillag, a pohár* vagy *kehely* a leggyakrabban előforduló. Ezeket kívül, mint a fa vagy virág táplálója, megtalálható a *szív* is, a recsecsipkés pávás lepedőkön pedig a *kereszt* (a madarak bőbitájaként).

A *csillag* az égbolt, Isten dicsőségének, a *kehely* vagy pohár pedig Jézus vérének jelképe a keresztény szimbolikában.⁵⁸ Kérdés, hogy a halottas lepedők díszítmenyeként valóban ezt akarták-e kifejezni ábrázolásukkal? A *szív* a szeretetet jelenti⁵⁹, a *kereszt* pedig krisztusi jelkép, a bűn fölötti győzelemé. Ez az élet igazi fája.⁶⁰

A *színekre* vonatkozóan gazdagabb helyszínen gyűjtött adatokkal rendelkezünk, főként Nyárádról, a Somló környékéről, valamint Erdélyből: a Szilágyságból, a Kis-Küküllő vidékéről, Kalotaszegről, a Barcaságból, sőt Moldvából is.

A leggyakrabban *alkalmazott színek*: a fehér, a fekete, a piros, a rózsaszín, a sárga, a zöld és árnyalatai

(türkiz, világos, sötét), a kék és árnyalatai (világos, égszín, sötét), a barna, a bordó, az óarany. A barna és a bordó keverékszínként is előfordul: vörösbarna, sárgásbarna, sötétbordó (feketébe hajló), bordópiros. A koporsók színeként: fehér, világoskék, rózsaszín, szürke, ezüstös, barna, sárgás, bordó, fekete. A koporsót borító textília pedig: fehér, fekete, sötétkék, lila és zöld színű volt.

Nyarádon fiataloknak *színeshimű* vagy *pirossal* kivarrott, idősebbeknek *fekete* halottas lepedőt használtak. Általánosan alkalmazott volt a *fehér*, gyermekeknek a *kék*, a *rózsaszín*. Életkortól független volt a sárga is.

A legidősebbek emlékezete szerint a gazdagok készítették sárga himű halottas lepedőt. Egyetlen alkalom, amikor színekben fejeződik ki a vagyoni helyzet. Úgy gondoljuk, hogy a sárga ebben az esetben az aranyasztal helyettesítője volt.

A *szótt*, csikkal díszes halottas lepedők és halotti kendők, amelyeket elsősorban *Dél-Dunántúlról* és *Erdélyből* ismerünk, feketével, bordóval, pirossal csíkozottak. A vagdálás és keresztes halottas lepedőkön a varrott him színe itt is meg egyezik a Bakony és Balatonfelvidék falvaiban használtakkal. Kalotaszegen, a Barcaságban és Zobor-alján nagyon kedvelt volt a sáfrány színű, sárga himű halottas lepedő is. Erdélyben előfordult, hogy két színt alkalmaztak egyszerre halotti kendőn: a pirosat és a feketét.

Fiataloknál általánosan használták a világoskéket (legényeknek) és a rózsaszínt (leányoknak). Egyébként is a fiatalok ravatalát készítették el a legdíszesebben: a legszebb halottas lepedőkkel. Erdélyben szóttas ágyfűtűvalókkal és halotti kendőkkel, világos, élénk színösszeállításban (ez az élénkség azonban nem közelíti meg a délszlávokét). A temetés kelleméin kívül Kalotaszegen egész keletre, a Sárközben, Ormánságban, Torockón és Hétfaluban nagymennyiségű drága szóttast, hímzett díszű textíliát, kendőket temettek el az eladósorban lévő elhunyt leánnyal. Szilágyságban az ágyfűtűvalót a fák tetejével lefelé fordítva tették ifjú halottnak az ágyra (hidegágy).⁶¹

A fekete Moldvában nem önmagában álló: pirossal együtt használták („fekete földű piros csokros”) „halottas ágyravalón” is.⁶² A bukovinai magyarok a leélt esztendő számát bizonyos színekkel jelölték: 0–20 évig fehér, 20–50 évig barna, 50 év felett fekete színt illett használni.⁶³

A gyász színei tehát ugyanúgy meghatározottak voltak, mint a viseletben alkalmazottak.

Fel Edit szerint Európa területén az *alap gyász szín a fehér* volt⁶⁴, a többi erre rétegződött rá. A magyar művelődéstörténetből ismert az életkor által meghatározott gyász színek alkalmazása, de a halál módjának színekkel való kifejezése is.⁶⁵ Számos adat ismeretes a 17., de különösen a 18. századból. Így pl. *Apor Péter* a vörös és a zöld színeket mint gyász színeket is bemutatja.⁶⁶ Különösen behatóan foglalkozik a színek szimbolikus jelentésével *Huizinga*,⁶⁷ bár vizsgált korszakunk idejére az a jelentéstartalom erőteljesen átalakult.

A helyszíni adatgyűjtések alapján általánosan elmondható, hogy a *fehéret* mindenkinél használható gyász színnek tekintik. A fehéret azonban napjainkra teljesen kiszorította a *fekete*, amely nemcsak a gyászt, hanem a bánatot, az öregséget egyaránt jelentette. A *piros* az ifjúság, a vidámság színe volt. Hasonlóan a *zöld* is, amely ezenkívül az újjászületést is jelképezte. A *világoskéket*, *rózsaszínt*, esetenként a *szürkét* a fehér változataiként alkalmazták. A *sötétkék* a feketét helyettesítette, a *barna* pedig az öregedő ember színe volt. Mindezeket az adat-szolgáltatókon kívül gazdag szakirodalmi adatok is alátámasztják.⁶⁸

Összegesként elmondható: a halottas lepedők a temetés pompáját emelték, s ugyanakkor a mindenre, kiváltképp az elköltözött és a hátramaradt családtagok ez alkalommal kifejeződő kapcsolatára, a családtagoknak az elhunyt iránt tanúsított és tárgyiasult érzelmeire éberrel figyelő környezet számára nyújtottak látványosságot. A díszített lepedők használatában hármasszínű funkcióváltás figyelhető meg. E textílek ékítőszínei és színei a készítő és használó halállal és túlvilággal kapcsolatos elképzeléseit jelképekben megfogalmazva hordozzák.

A végtisztességnek ez a formája eleven emberi kapcsolatból eredt, amikor a továbbélők az elhunytban a volt élőt és saját jövődjüket látták. A közösségek egészséges erkölcsi felfogása, a tízparancsolaton alapuló, elfogadott normarendszere tette lehetővé a tisztességes eltakarítást, mert e közösségek életét még Isten jelenlétének érzése és a lélek végső számadásáról való el nem feledkezés táltotta be.⁶⁹ A halál tényét a lélek halhatatlanságában való hit nemésítette meg, s ez a temetkezési szokásokban az élet továbbfolytatásának illúzióját juttatta kifejezésre.⁷⁰

JEGYZETEK

1. A „tárgyak kirándulására” vonatkozóan, a faluból a városra kerülés útjára I. HOFER Tamás: A tárgyak elméletéhez. Felszerelések és tárgye-együttések néprajzi elemzése. In: Népi kultúra – népi társadalom. XIII. Bp. 1983. 39–64. idézet: 52.
2. GYÖRFFY István–VISKI Károly: A Magyarság Néprajza II. Tárgyi néprajz. Bp. 1941. 275–276.
3. HADNAGY László: A halotti készület és halotti szokások Öskün. In: Honismereti Tanulmányok X. Veszprém, 1984. 129–141.
4. SZENDREY Ákos: Az ősmagyar temetkezés. Ethn. 1928. 12–26. E tanulmányban a Tuzséron előkerült csontvázleltre hivatkozik, amelyen szövet- és vászonmaradványokat találtak. NYÁRY Albert szerint ez a halotti lepel maradványa lehet. 16. LÁSZLÓ Gyula több honfoglaláskori ill. az ezt követő időből származó sírt tárt fel, amelyekben a halotti lepelként szolgáló vászon maradványait, nyomait is megtalálta. V.ö. LÁSZLÓ Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944. 477. Itt említem meg, hogy Dr. KOVALOVSKY Júlia régész (MNM) az általa vezetett feldebrői ásítás leletanyagai között egy selyem, lepel-szerű textíliát mutatott, amelynek funkcióját nem ismerték. A 18–19. századi koronció temető leletanyaga között is találtak ismeretlen funkciójú, nem a ruházathoz tartozó textilmaradványokat a tetemek dereka vagy válla alatt ill. fölött. Ezeket NAGYBOZSOKI Ildikó restaurátor (KMI) mutatta meg. Feltételezzük, hogy mindkét esetben halotti lepel ill. halottas lepedő maradványai a textiltöredékek.
5. SZABÓ Péter: A végtisztesség. Bp. 1989. 60.
6. SZABÓ Péter i.m. 60–61.
7. RADVÁNSZKY Béla: Magyar családélet és háztartás a 16. és 17. században. Bp. 1895. Hasonmás kiadás Bp. 1988. 31.
8. RADVÁNSZKY Béla i.m. LÁSZLÓ Emőke: Textilmunkák c. tanulmánya. 313. valamint 99. kép. JÁNOKI Farkas ravatala 1698-ban.
9. V.ö. EMBER Mária: Régi textíliák. Bp. 1980. 26. U.ö. Úrihímzés. Bp. 1981. 21.
10. K. KOVÁCS László: A kolozsvári hóstátiak temetkezése. Kolozsvár, 1944. 82–83.
11. WESSELENYI István: Sanyarú világ. 1703–1708. I–II. Bukarest, 1985. 684.
12. APOR Péter: Metamorphosis Transsylvaniae (1736.) Bp. 1972. 67.
13. RETTEGI György: Emlékezetre méltó dolgok (1718–1784) Bukarest, 1970. 118. és 410.
14. SZABÓ Péter i.m. 61–63.
15. NAGY Jenő: Temetés, temető és halotti tor a kalotaszegi Magyarvalkón. Ethn. 1942. 134. MOLDOVÁN Gergely: Alsó-Fehér vármegye román népe. In: Alsó-Fehér vármegye néprajza. Nagyenyed, 1899, 1008. KÓS Ká-

- roly: Népelet és néphagyomány. Bukarest, 1972. itt: Szerelm és halál a szilágysági népművészetben. 228. LUBY Margit: A parasztélet rendje. Bp. 1935. 184. KISS Lajos: Hódmezővásárhelyi temetkezési szokások. Ethn. 1920. 84. SZENDREY Ákos: Pusztafalusi néphagyományok. Népr. Ért. 1939. 164. FÉL Edit–HOFER Tamás: A textilgyűjtemény gyarapodása 1969. Népr. Ért. 1970. 136. és 138.
16. PALOTAY Gertrúd: Szolnok–Doboka megye magyar hímzései. 248–267. In: SZABÓ T.A. szerk. Szolnok–Doboka magyarsága. Dés–Koloszvár, 1944. 253.
17. FÉL Edit–HOFER Tamás i.m. 132.
18. GYÖRFFY István–VISKI Károly i.m. 275–276.
19. SOMLAI József Somlósárhely és NAGY István Balatonhenye szíves közlése.
20. FÁTH Ferencné Veszprémfajsz, VAJCS Józsefné Lókút, SCHÖNWALD Mária Tótvázsony szíves közlése, valamint a veszprémi LACZKÓ DEZSŐ MÚZEUM Néprajzi Gyűjteményének Hidegkútról, Olaszfaluból, Ugodról, Farkasgyepűről származó halottas lepedői.
21. Ez volt a „vizivena plakta” vagy „biele plachta”. HADNAGY László i.m. 136. PETERCSÁK Tivadar: Népszokások Filkeházán. Debrecen, 1985. 129.
22. KOVÁCS Béláné MÓRO CZ Katalin Nyárád, KISS Ilona Révfülöp, SZŐKE Dezsőné KATÓ Klára, BALOGH Sándorné SOMLÓVÁRI Irén, SIKOS Mária, KÁMI KATÓ Istvánné SZŐKE Karolina, SZŐKE Lajosné KATÓ Gizella, özv. KATÓ Mátyásné SZŐKE Erzsébet Somlószőlős, VEER Antalné ZÖMBIK Gizella Nemeshany szíves közléseik.
23. MALONYAI Dezső: A magyar népművészete IV. (Veszprém, Zala, Somogy, Tolna) Bp. 1912. 141–142. KATONA Imre: Sárköz. Bp. 1962. 150. KERECSENYI Edit: A Mura menti horvátok története és anyagi kultúrája. Nagykanizsa, 1983. 174–175. PENAVIN Olga: A nagycsalád-szervezet Szlavóniában (Kőrogyon) Újvidék, é.n. 171. DÖMÖTÖR Sándor: Őrség. Szombatehly, 1987. 128. VIRTH István: Halállal kapcsolatos szokások és hiedelmek Zobor-alján. Folklor Archívum 17. 1987. 80. FÉL Edit–HOFER Tamás i.m. 135–136. KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő: Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet. Bukarest, 1978. 183. SERES András: Barcsági magyar népköltészet és népszokások Bukarest, 1984. 469. KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő: Szilágysági magyar népművészet. Bukarest, 1974. 139. KÓS Károly i.m. 227. NAGY Jenő i.m. 132. SALAMON Anikó–VASAS Samu: Kalotaszegi ünnepek. Bp. 1986. 230–231. BARTHA Elek: Az emberélet fordulói Bárándon (437–453) In: BALASSA I. szerk. Báránd története és néprajza. Báránd, 1985. 449.
- NAGY Varga Vera: Az emberélet fordulói (897–941) In: BARTH J. szerk. Kecel története és néprajza. Kecel, 1984. 936.
- 24–25. KOVÁCS Béláné MÓRO CZ Katalin Nyárád, SZŐKE Dezsőné KATÓ Klára, BALOGH Sándorné SOMLÓVÁRI Irén, SIKOS Mária, SZŐKE Lajosné KATÓ Gizella Somlószőlős, KISS Ilona Révfülöp szíves közlései.
26. DÖMÖTÖR Sándor i.m. 128.
27. KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő: Szilágysági magyar népművészet. Bukarest, 1974. 139.
28. KÓS Károly i.m. 227.
29. BALOGH Sándorné SOMLÓVÁRI Irén Somlószőlős szíves közlése.
30. KOVÁCS Béláné MÓRO CZ Katalin Nyárád szíves közlése.
31. V.ö. KERECSENYI Edit i.m. 174–175.
32. NAGY Varga Vera i.m. 935.
33. VIRTH István i.m. 80.
34. KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő Kis-Küküllő vidéki, szilágysági kutatásainak, valamint SERES András barcsági és VASAS Samu–SALAMON Anikó kalotaszegi vizsgálatainak eredményei is ezt igazolják. Saját gyűjtéseim ugyancsak ezt erősítik meg. A továbbiakban lásd a már idézett szakmunkákat.
35. KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő: Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet. Bukarest, 1978. 182–183. U.ő.: Szilágysági magyar népművészet. Bukarest, 1974. 140–141. U.ők: Kászoni székely népművészet. Bukarest, 1972. 194. SÁMUEL Aladár: Kisküküllő vármegye református népének temetkezési szokásai. Ethn. 1918. 96–97. SALAMON Anikó–VASAS Samu i.m. 229. SERES András i.m. 469. GÖNCZI Ferenc: Göcsej s kapcsolatosan Hetés népének összevontabb ismertetése. Kaposvár, 1914. 359. DÖMÖTÖR Sándor i.m. 128.
36. L! a jegyzetben felsorolt teljes irodalmat, valamint: VAJKAI Aurél: Szentgál I. Bp. 1959. 315. U.ő.: Szentgál II. Bp. 1987. 94. U.ő.: A Bakony. Bp. 1959. 113. JANKÓ János: A balatonmelléki lakosság néprajza. Bp. 1902. 402. RÉSŐ-Ensel Sándor: Magyarország népszokások. Pest, 1867. PAIS Sándor: Keresztelési, esketési és temetési szokások a göcseji szegek vidékén. Becsvölgye, 1960. 50. (DREL Pápa) Kézirat. Itt köszönöm meg SZABÓ György lelkész-könyvtáros szíves segítségét. GELENCSEY József: Az emberi élet nagy fordulóihoz kapcsolódó szokások Sárkeresztesen. In: Alba Regia 18. 1980. 145. KISS Gizella: Ormány-ság. Bp. 1937. 126. SAROSÁ CZ György: Temetkezési szokások a baranyai sokakoknál és bosnyákoknál. In: HOPPÁL M.–NOVÁK L. szerk. Előtanulmányok a Magyarság Néprajzához X. Bp. 1982. 234. és 236. TIMAFFY László: Szigetköz. Bp. 1980. 176. SEBESTYÉN Ádám: A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Madéfalvától napjainkig. Szekszárd, 1972. 200. CSETE Ba-
- láz: Temetés a kalotaszegi Nyárszón. Ethn. 1942. 200. BOGÁTS Dénes: Történeti adatok a háromszéki székely népszokásokhoz. Ethn. 1946. 81. KODOLÁNYI János: Adatok Kápolnásfalun (Udvarhely m.) temetkezési szokásaihoz. Ethn. 1947. 121. NOVÁK László: Három város. Bp. 1986. 351. ERDÉSZ Sándor: Nyír-ség. Bp. 1974. 280. DÖMÖTÖR Tekla: A magyar nép hiedelemvilága. Bp. 1981. 219–220. BÁLINT Sándor: A szögédi nemzet III. Szeged, 1978–79./2. 192. JUNG Károly: Az emberélet fordulói. Újvidék, 1978. 140. valamint a 17. és 18. kép. FELHŐSNÉ CSISZÁR Sarolta: Temetkezési szokások a beregi Tiszaháton. Debrecen, 1986. 25. és 27. BENCSIK János: Adatok a Hajdúságból a temetkezés szokásának és hiedelemanyagának kutatásához. A Déri Múzeum Évkönyve 1969–70. 432. és 443. FÉL Edit: Harta néprajza. Bp. 1935. 110. DOMANOVSKY György: A magyar nép díszítőművészete I. Bp. 1981. 153–174. RICHTER M. István: Halotti szokások Németprónán (Nyitra m.) és vidékén. Ethn. 1896. 401. ISTVÁNFY Gyula: A borsodi matyó nép élete. Ethn. 1896. 281.
37. V.ö. KERECSENYI Edit i.m. 174. BÁLINT Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösd. Bp. 1976. 357.
38. V.ö. KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő idézett munkáit a Szilágyságból: 140. és a Kis-Küküllő mentéről 183.
39. V.ö. S. LACKOVITS Emőke: Rokonság és temetkezési rend kapcsolata a Káli-medence falvaiban (a 19. század II. felétől a 20. század II. feléig). In: Kapcsolatok rendszere a Káli-medence falvaiban a 18. századtól a 20. századig. szerk. S. LACKOVITS E. Veszprém, 1988. 189–213. FÉL Edit: Adatok a gyász színekhez és párhuzamok. Ethn. 1935. 6.
40. V.ö. GYÖRFFY István–VISKI Károly i.m. 275. DOMANOVSKY György i.m. 153.
41. KISS Ilona Révfülöpön élő nyárádi tanárnő szíves közlése, amelyet ezúton is megköszönök.
42. V.ö. BÁLINT Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösd. Bp. 1978.
43. LÜKŐ Gábor: A magyar lélek formái. Bp. 1942. 62.
44. LÜKŐ Gábor i.m. 65. BÁLINT Sándor: Sacra Hungaria. Népünk halál-élménye. Kassa, 1949. 186.
45. KÓS Károly–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő: Szilágysági magyar népművészet. Bukarest, 1974. 163.
46. U.ott, l! előző jegyzet: 139.
47. V.ö. TAKÁCS Béla: Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben. Bp. 1986. 81.
48. V.ö. PÉNTEK János: A kalotaszegi népi hímzés és szókinca. Bukarest, 1979. 191.
49. BIRÓ Friderika: Göcsej. Bp. 1988. 188. valamint TAKÁCS Béla i.m. 59.
50. V.ö. LÜKŐ Gábor i.m. 90. valamint TAKÁCS Béla i.m. 72.
51. TAKÁCS Béla i.m. 90–91.
52. V.ö. LÜKŐ Gábor i.m. 138.

53. Lükő Gábor i.m. 142.
 54. ÁCS Anna: Kultikus funkciójú lepel-szél. In: MÓDY Gy.—BALASSA I.—UJVÁRY Z. szerk. Néprajzi Tanulmányok. Debrecen, 1982. 480.
 55. LÜKŐ Gábor i.m. 142–143.
 56. V.ö. KRESZ Mária: Virág és népművészet Bp. é.n.
 57. BÁLINT Sándor: Sacra Hungaria. Kassa, 1949. Népünk halálélménye. 182.
 58. TAKÁCS Béla i.m. 118. és 136.
 59. S. LACKOVITS Emőke: Református úrasztali textíliák a Dunántúlról és a Kisalföldről. In: Komárom megyei néprajzi füzetek. 3. szerk. KÖRMENDI G. Tatabánya, 1988. 34–46.
 60. TAKÁCS Béla i.m. 123–124.
 61. V.ö. KÓS Károly—SZENTIMREI Judit—NAGY Jenő: Szilágysági magyar népművészet. Bukarest, 1974. 141. CSETE Balázs i.m. 200.
 62. KÓS Károly—SZENTIMREI Judit—NAGY Jenő: Moldvai csángó népművészet. Bukarest, 1981. 275.
 63. BOSNYÁK Sándor: A bukovinai magyarok hitvilága. Folklor Archivum 16. 1984. 141.
 64. FÉL Edit: Adatok a gyász színekhez és párhuzamok. Ethn. 1935. 16.
 65. V.ö. BALASSA Iván: A magyar gyász színek kérdéséhez. Ethn. 1945. 69–70.
 66. APOR Péter i.m. X. cikkely. 67–73.
 67. Johann HUIZINGA: A középkor alkonya. Bp. 1979. 269–271.
 68. V.ö. a már felsorolt szakirodalom jelzett helyeivel.
 69. BÁLINT Sándor: Sacra Hungaria. Kassa, 1949. Népünk halálélménye. 182. és 185.
 70. Kay—BIRKET-SMITH: A kultúra ösvényei. Bp. 1969. 277.
 71. *Mezőkészüben* szöttes, kötéses volt a halottas lepedő. Volt, aki az elhunyt alá tette úgy, hogy a rövidebbik díszes vége a fejnél kilógott. De gyakori volt, hogy a testet becsavarták a halottas lepedőbe, alája cifra hímes kendőt tettek kettőt, s ez két oldalt kilógott a koporsóból.

Ugyanezt tapasztalta Kerecsényi Edit Hetésben is. Az elhunyttal eltemetett halottas lepedő a koporsóban alura került és a fejnél díszes vége kilógott. Több ilyen lepedőt őriz a nagykanizsai Thury György Múzeum néprajzi gyűjteménye és több, a század első feléből származó fénykép is igazolja ezt. Az adatokért Kerecsényi Editnek mondok köszönetet!

Itt köszönöm meg valamennyi kedves somlószőlősi, somlósvárhegyi, nyárádi, balatónhenyei, köveskáli, kővágóörsi, szentbékállai, mindszentkállai, kékkúti, salföldi, egeraljai, nemesvámosi, lókkúti, veszprémfajszai, tótvázsonyi, magyarpolányi, szentgáli, csipkerei (Vas m.), monoszlói adatszolgáltatómnak sok szíves segítségét.

A fényképeket NAGYVÁRI Ildikó készítette.

EMŐKE S. LACKOVITS

TEXTILKUNST DES BEZIRKES VESZPRÉM II. LEICHENTÜCHER

Objekteinheiten ähnlicher, schmückender und zumeist gleicher Funktion bezeichnen wir im ungarischen Sprachraum auf der Grundlage ihrer Verwendung als Totenlaken. Sie stellen unter den Kultgegenständen eine Objekteinheit mit der längsten Lebensdauer dar. Das erklärt ihre Zugehörigkeit zu den kultisch-repräsentativen und Totenkultgegenständen.

Das Leichentuch als Grablaken kann man in den Kulturgeschichten aller Völker der Erde antreffen. Für die Christenheit ist das Grabtuch Jesu Christi am wertvollsten. Der Gebrauch des Grablakens ist in Europa und auch in unserem Lande bis in das Mittelalter zurückverfolgbar, was neben seltenen archäologischen Funden geschriebene und gezeichnete frühere Angaben bestätigen.

In der volkskunstlichen Sammlung des Veszprémer Dezső Laczkó-Museums werden Leichentücher und Fragmente von Tüchern aufbewahrt. Diese wurden in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts, im 19. Jahrhundert und in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts hergestellt. Die Gruppe mit der größten Stückzahl bilden die vogelartig geschnittenen, mit weißer und bunter Seide gestickten, aber man kann unter ihnen auch spitzenartige, pfauenartige und kreuzstichartige antreffen. Ihre Schmuckwerke: ein

die Seele darstellender Vogel, Hirsch und Pelikan sowie die Auferstehung, die Wiedergeburt bedeutenden Blumen, Lebensbäume und Früchte. Der Symbolgehalt jeder Motiveinheit ist außerordentlich abgestuft. Nicht nur ihre Muster, sondern auch ihre Farben waren symbolisch, zumeist paßten sie sich an die Lebenszeitalter des verstorbenen an. Außer weiß und schwarz wurden gelb, grün und ihre Nuancen, blau und sein Nuancen sowie bordeauxrot und braun benutzt.

Bei ihrer Anwendung können wir drei Perioden unterscheiden:

1. Es diente als Leichentuch und in der ältesten Form beerdigte man den Toten darin eingewickelt.

2. Es diente als Laken und (oder) wurde als Augenabdeckung verwendet, die Totenbahre abdeckend.

3. Der ursprünglichen Funktion und der Verzierung entzogen (einfaches weißes Laken mit Spitze umrandet) zur Abdeckung der Bahre umgestaltet. In den Jahren nach 1960 wurde ihre Benutzung völlig eingestellt. Die Änderung ihrer Funktion zog auch eine Änderung der Verzierung nach sich. Das Leichentuch war ein Teil der Mitgift, man fertigte es selbst oder ließ es anfertigen, später wurde es vererbt, schließlich im letzten Zeitraum seiner Verwendung wurde es unter Verwandten und Nachbarn ausgeliehen.

Die Leichentücher erhöhten den Bestattungspomp und boten zugleich für alle, besonders für die sich in diesem Fall zwischen den verzogenen und verbleibenden Familienmitgliedern ausdrückende Verbundenheit und für eine wach auf das Familienmitgliedern für den Verstorbenen bezugte und bekundete Mitgefühl achtende Umgebung ein Schaustück. Sie gehörten zur Repräsentation der Verstorbenen. Zur Abdeckung der Totenbahre umgestaltet waren sie nur noch deren Zubehör.

Die Verzierungen und Farben sind getragen von den in Symbolen gefaßten Vorstellungen der Hersteller und Benutzer über den Tod und das Jenseits.

Diese Form letzter Ehrung entsprang lebendiger menschlicher Verbundenheit: die Weiterlebenden sahen im Toten den gewesenen Lebenden und die eigene Zukunft. Sie machte es der Gemeinschaft möglich, auf eine gesunde und anerkannte Normordnung dem Toten die Ehre zu erweisen, weil das Leben der Gemeinschaft vom Gefühl auch von der Gegenwartigkeit Gottes und dem Wissen um die letzte Rechenschaft der Seele erfüllt war. Die Tatsache des Todes veredelte der Glaube an die Unsterblichkeit der Seele und in den Bestattungsgebräuchen kam die Illusion vom Weitergehen des Lebens zum Ausdruck.